শীতল যুদ্ধৰ অগ্ৰগতি
(Cold War – Development of Cold war)

❑ আৰম্ভণি (Introduction) :

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কক লৈ আটাইতকৈ আলোচিত বিষয়টো হ'ল শীতল যুদ্ধ। এই শীতল যুদ্ধ ৰামায়ণ-মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধলৈকে চলা যুদ্ধসমূহতকৈ সম্পূৰ্ণ পৃথক আছিল। উপৰোক্ত যুদ্ধসমূহ আছিল সন্মুখ সমৰ। অৰ্থাৎ কোনো নিৰ্দিষ্ট কাৰণত দুটা পক্ষৰ মাজত হোৱা মুখামুখি সংঘৰ্ষ। এই সংঘৰ্ষৰ ফলত বহু ধন-জন হানি হোৱাৰ লগতে ইয়াৰ ক্ষতিকাৰক প্ৰভাৱ বহুদিনলৈ থাকে। এনেবোৰ যুদ্ধত দুটা পক্ষৰ মাজত প্ৰত্যক্ষভাৱে উত্তপ্ত পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়।

কিন্তু শীতল যুদ্ধত অন্যান্য যুদ্ধৰ দৰে দুটা পক্ষ সন্মুখ সমৰত লিপ্ত হোৱা দেখা নাযায়। অন্য যুদ্ধৰ দৰে শীতল যুদ্ধত দেখাদেখিকৈ উত্তপ্ত পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি নহয়। কিন্তু প্ৰকৃত যুদ্ধতকৈ এই শীতল যুদ্ধ অধিক ভয়াবহ। অন্য যুদ্ধৰ দৰে শীতল যুদ্ধটো দুটা পক্ষৰ মাজত দেখা দিয়া প্ৰধান অলক্ষণসমূহ হ'ল—

(i) অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা,

(ii) পাৰস্পৰিক সন্দেহ

(iii) পাৰস্পৰিক ঈৰ্ষা

(iv) পাৰস্পৰিক ঘৃণা

(v) এখন দেশে আন এখন দেশৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰৰ বাবে চলোৱা অহৰহ প্ৰচেষ্টা ইত্যাদি।

এই যুদ্ধক শীতল যুদ্ধ হিচাপে অভিহিত কৰা হৈছে। কাৰণ এই যুদ্ধত দুটা

Scanned with CamScanner

বিপৰীত পক্ষৰ মাজত মুখামুখি সংঘৰ্ষ নহয়। ইয়াত দুয়োটা পক্ষই নিজক আঁৰত ৰাখি পৰোক্ষভাৱে যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হয়, বহুক্ষেত্ৰত শীতল যুদ্ধত লিপ্ত হোৱা দুটা পক্ষৰ মাজত আনুষ্ঠানিক বন্ধুত্বও থাকিব পাৰে। এনে যুদ্ধত এটা পক্ষই আনটো পক্ষৰ লগত পৰোক্ষ সংগ্ৰামত লিপ্ত হ'বৰ বাবে অৱলম্বন কৰা কিছুমান উপায় হ'ল—

(i) কোনো পক্ষই বিপৰীত পক্ষৰ প্ৰভাৱ তথা স্বাৰ্থ নাশ কৰিবৰ বাবে কোনো তৃতীয় পক্ষক আৰ্থিক সাহায্য দান।

(ii) কোনো পক্ষই বিপৰীত পক্ষৰ প্ৰভাৱ তথা স্বাৰ্থ নাশ কৰিবৰ বাবে কোনো তৃতীয় পক্ষক সামৰিক সাহায্য দান।

(iii) কোনো পক্ষই বিপৰীত পক্ষৰ প্ৰভাৱ তথা স্বাৰ্থ নাশ কৰিবৰ বাবে কোনো তৃতীয় পক্ষক নৈতিক সমৰ্থন দিয়া।

শীতল যুদ্ধ হ'ল একপ্ৰকাৰৰ দুটা বিপৰীত মতাদৰ্শৰ মাজত হোৱা যুদ্ধ। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত এই যুদ্ধৰ বহিৰ্প্ৰকাশ ঘটিছিল। এই যুদ্ধ আছিল পুঁজিবাদ আৰু সমাজবাদৰ মাজত হোৱা যুদ্ধ। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত বিশ্বৰ দুখন উল্লেখযোগ্য দেশ হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়া। আমেৰিকা আছিল পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰ আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়া আছিল সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰ। পুঁজিবাদী (Capitalist) মতাদৰ্শৰে গঢ়ি উঠা ৰাষ্ট্ৰসমূহ আমেৰিকাৰ আৰু সমাজবাদী মতাদৰ্শৰে গঢ়ি উঠা ৰাষ্ট্ৰসমূহ ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সবল হৈ উঠিছিল। ক্ৰমান্বয়ে বিশ্বৰ শক্তিশালী দেশসমূহ আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত দুটা সম্পূৰ্ণ বিপৰীত মতাদৰ্শৰ শিবিৰত ভাগ হৈ পৰিছিল। এই দুয়োপক্ষৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজাবলৈ শীতল যুদ্ধ (Cold War) শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

❑ শীতল যুদ্ধৰ ধাৰণা (Concept of Cold War) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ ধাৰণাটো বিশ্ব ইতিহাসৰ এক নতুন বিষয়। কাৰণ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ আগলৈকে বিশ্ববাসী এই শীতল যুদ্ধৰ লগত পৰিচিত নাছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই আমেৰিকা, ইংলেণ্ড আদি দেশৰ লগ হৈ যুদ্ধ কৰিছিল যদিও তেওঁলোকৰ এই বন্ধুত্ব আছিল ক্ষণস্থায়ী। কাৰণ প্ৰকৃততে আমেৰিকা, ইংলেণ্ড আদি ৰাষ্ট্ৰসমূহ পুঁজিবাদী আদৰ্শৰে প্ৰভাৱিত ৰাষ্ট্ৰ হোৱাৰ লগতে ছোভিয়েট ৰাছিয়া আছিল ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত মতাদৰ্শ অৰ্থাৎ সমাজবাদী আদৰ্শৰে গঢ়ি উঠা ৰাষ্ট্ৰ। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত অক্ষশক্তি (Axis Power) অৰ্থাৎ জাৰ্মানী-ইটালী আৰু জাপানৰ পৰাজয় ঘটিছিল। আনহাতে আমেৰিকা, ছোভিয়েট ৰাছিয়া, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স আদি ৰাষ্ট্ৰসমূহ

জয়ী হৈছিল। কিন্তু এই বিজয়ৰ প্ৰভাৱে বিজয়ী ৰাষ্ট্ৰসমূহকো বিশেষ আত্মসন্তুষ্টি প্ৰদান কৰিব পৰা নাছিল। কাৰণ যুদ্ধৰ বিভীষিকা আৰু ক্ষতিৰ দ্বাৰা এই বিজয়ী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰো অৰ্থনীতি অতিকৈ ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈ পৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ আগলৈকে বিশ্বৰ দুখন অন্যতম শক্তিশালী দেশ আছিল ইংলেণ্ড আৰু ফ্ৰান্স। কিন্তু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধতে জয়ী হোৱাৰ পাছতো এই দুখন দেশত হোৱা বিভিন্ন ক্ষতিৰ বাবে তেওঁলোকে বিশ্বৰ নেতৃত্ব দিব পৰা অৱস্থালৈ উন্নীত হ'ব পৰা নাছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে আমেৰিকাৰ ক্ষেত্ৰত যুদ্ধৰ এই ক্ষতিৰ পৰিমাণ তুলনামূলকভাৱে কম দেখা গৈছিল। ইউৰোপীয় দেশসমূহ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত অধিক ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈছিল। আমেৰিকাৰ ভৌগোলিক অৱস্থান ইউৰোপৰ পৰা দূৰৈত হোৱা বাবে তেওঁলোকৰ ক্ষতি কম হৈছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছৰ পৰা আমেৰিকাৰ আৰ্থিক স্থিতি ইউৰোপীয় দেশসমূহৰ তুলনাত ক্ৰমান্বয়ে অধিক সবল হৈ উঠিছিল। অতি কম সময়তে আমেৰিকাই বিশ্বৰ পুঁজিবাদী দেশসমূহৰ নেতৃত্ব বহন কৰিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে ছোভিয়েট ৰাছিয়াও অত্যন্ত শক্তিশালী হৈ উঠিছিল। কাৰণ ৰাছিয়াৰ ভৌগোলিক অৱস্থানৰ বাবে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ ভয়ংকৰ ক্ষতিৰ পৰা ই বহুখিনি ৰক্ষা পৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ত ষ্টেলিন গ্ৰেডৰ যুদ্ধত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই জাৰ্মানীক পৰাস্ত কৰি বিশ্বৰ এক অন্যতম শক্তিশালী সামৰিক শক্তিৰ অধিকাৰী দেশ হিচাপে মূৰ দাঙি উঠিছিল। ইয়াৰ পৰাই বিশ্বৰ নেতৃত্বক লৈ আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজত এক অঘোষিত প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ হৈছিল। পুঁজিবাদী দেশসমূহে আমেৰিকাৰ নেতৃত্ব সমৰ্থন কৰিছিল আৰু সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহে ৰাছিয়াৰ নেতৃত্ব সমৰ্থন কৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছৰ আমেৰিকা আৰু তাৰ সমৰ্থক ৰাষ্ট্ৰসমূহ আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়া আৰু ইয়াৰ সমৰ্থক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ এই সম্পৰ্ক বুজাবৰ বাবে 'শীতল যুদ্ধ' (cold War) শব্দটি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। শীতল যুদ্ধ শব্দটি ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰথমজন ব্যক্তি আছিল বাৰ্নাৰ্ড মেনছ বাৰুক (Bernard Manes Baruch)। এওঁ আছিল আমেৰিকাৰ এজন ৰাজনীতিবিদ (Politician) আৰু কূটনীতিবিদ (Diplomate)। আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজাবৰ বাবে ১৯৪৭ চনৰ ১৬ এপ্ৰিলত বাৰুকে এনেদৰে কৈছিল— "We should not be deceived, now we are in the midst of the cold war." ইয়াৰ পাছত প্ৰফেছৰ লিপমেনে (Prof. Lippmann) পশ্চিমীয়া দেশসমূহ আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰি ১৯৪৭ চনতে এই শীতল যুদ্ধ শব্দটিৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছিল। শীতল যুদ্ধ হ'ল এনে এক পৰিস্থিতি য'ত যুদ্ধও নালাগে, অথচ শান্তিও বিৰাজ নকৰে। দুটা পক্ষৰ পৰস্পৰৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা বিদ্বেষ, ঘৃণা, সন্দেহ, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা আদিৰ

Scanned with CamScanner

ফলত এই শীতল যুদ্ধৰ পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হয়। তেতিয়াৰ পৰাই এই শীতল যুদ্ধ শব্দটিৰ বহু প্ৰচলন হ'বলৈ ধৰে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত জাৰ্মানী আৰু জাপানক লৈ পুঁজিবাদী নেতৃত্ব দিয়া ৰাষ্ট্ৰ আমেৰিকা আৰু সমাজবাদৰ নেতৃত্ব দিয়া ৰাষ্ট্ৰ ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজত শীতল যুদ্ধৰ প্ৰকাশ ঘটে।

❑ শীতল যুদ্ধৰ ভেঁটি (Bases of the Cold War) ঃ

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ শক্তি বৃদ্ধি আৰু সেই ৰাষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বত পূব ইউৰোপত সমাজবাদী (কমিউনিষ্ট) ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ উত্থান ঘটিছিল। সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ উত্থানে পশ্চিমীয়া পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহক ভীতিগ্ৰস্ত কৰি তুলিছিল। ৰাছিয়াৰ সামৰিক শক্তিৰ উত্থানে পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ এই ভয় অতি তীব্ৰতৰ কৰি তুলিছিল। এনে সন্দেহ, ভয়,ঈৰ্ষাৰ বশৱৰ্তী হৈ প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ আত্মবল বৃদ্ধিৰ বাবে তলে তলে বিভিন্ন পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিছিল। পৰস্পৰবিৰোধী এই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অঘোষিত সামৰিক প্ৰতিযোগিতাৰ ফলত শীতল যুদ্ধৰ ধাৰণা লাহে লাহে বৃদ্ধি পাই আহিছিল। লেনিনৰ পাছত ষ্টেলিনৰ নেতৃত্বত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ আত্মবল বৃদ্ধি আৰু সমাজবাদৰ বিকাশে পশ্চিমীয়া ৰাষ্ট্ৰসমূহক ভীতিগ্ৰস্ত কৰি তোলাৰ কথা প্ৰথম প্ৰকাশ পাইছিল ব্ৰিটিছ প্ৰধানমন্ত্ৰী চাৰ্চিলৰ ফুলটন বক্তৃতাৰ জৰিয়তে। তেওঁ এই ভাষণত ৰাছিয়াৰ লৌহ আৱৰণৰ (Iron Curtain) উল্লেখ কৰি সমাজবাদৰ জয়যাত্ৰাৰ বিষয়ে পুঁজিবাদীসকলক সচকিত কৰি তুলিছিল। এই সভাত উপস্থিত থকা আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি হেনৰি ট্ৰুমেনে ৰাছিয়াৰ এই আগ্ৰাসন বোধ কৰিব নোৱাৰে অন্য এখন যুদ্ধ অৱশ্যম্ভাৱী বুলি উল্লেখ কৰিছিল। ইয়াৰ পাছৰ পৰাই পশ্চিমীয়া পুঁজিপতি ৰাষ্ট্ৰ আৰু ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত পূব ইউৰোপৰ সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত শীতল যুদ্ধৰ প্ৰকাশ ঘটিছিল। শীতল যুদ্ধৰ মূল ভেঁটি আছিল—

(i) পুঁজিবাদী আৰু সমাজবাদী মতাদৰ্শৰ মাজত থকা পাৰ্থক্য, (Ideological incompatibities between the Capitalists and the Socialists)।

(ii) পাৰস্পৰিক সন্দেহ-ঘৃণা-ঈৰ্ষা ইত্যাদি (Matual Antagonism)।

(iii) পাৰস্পৰিক বুজা-পৰাৰ অভাৱ অথবা ভুল বুজাবুজি (Matual Misunderstanding)।

(iv) ৰাছিয়াৰ সামৰিক শক্তিৰ উত্থান (Rise of Military Power of Russia)।

কৰেন মিংট (Koren Mingst) নামৰ বুদ্ধিজীৱীগৰাকীয়ে তেওঁৰ 'এচেনচিয়েলছ

অব্ ইন্টাৰনেচনেল ৰিলেচন' নামৰ গ্ৰন্থত শীতল যুদ্ধ সম্পৰ্কে এনেদৰে মন্তব্য কৰিছে— "It was the era in international relations between the end of World war II and 1990, distinguished by ideological, economic and political differences between the Soviet Union and the United States."

অন্য এজন পণ্ডিত আব্বা ইবনে (Abba Eban) তেওঁৰ 'দ্য নিউ ডিপ্লমেচি' গ্ৰন্থত শীতল যুদ্ধৰ এনেদৰে ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে— "The Cold War was a duel. There had never been a time when two nations exerted such a dominating influence across the length and breath of the internationl system".

জন বেলিছ (John Baylis) আৰু ষ্টীভ স্মিথে (Steve Smith) তেওঁলোকৰ 'দ্য গ্লবেলাইজেচন অব্ বৰ্ল্ড পলিটিকছ' গ্ৰন্থত শীতল যুদ্ধৰ ওপৰত এনেদৰে মন্তব্য আগবঢ়াইছে— "It was an extended world-wide conflict between communism and capitalism that is normally taken to have began in 1947 and concluded in 1989, the collapse of Soviet power in Europe."

❑ শীতল যুদ্ধৰ পটভূমি (Background of Cold War) ঃ

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰা শীতল যুদ্ধৰ বহিৰ্প্ৰকাশ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছতহে ঘটিছিল যদিও প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ৰ পৰাই পুঁজিবাদ আৰু সমাজবাদৰ মাজত সংঘাত আৰম্ভ হৈছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধত ৰাছিয়াই ইংলেণ্ড আৰু ফ্ৰান্স লগ লাগি জাৰ্মানীৰ বিপক্ষে যুদ্ধ কৰিছিল। এই বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়তে ১৯১৭ চনত ৰাছিয়াত লেনিনৰ নেতৃত্বত কমিউনিষ্ট মতাদৰ্শৰ সমাজবাদী চৰকাৰ (বলছেভিক চৰকাৰ) গঠিত হৈছিল। লেনিনে যুদ্ধ চলি থকাৰ মাজতে শিবিৰ সলনি কৰি জাৰ্মানীৰ লগত মিত্ৰতা গঢ়ি তুলিছিল। লেনিনৰ নেতৃত্বত ৰাছিয়াই জাৰ্মানীৰ লগত সন্ধি কৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰ ত্যাগ কৰাৰ ফলত ইংলেণ্ড আৰু ফ্ৰান্স ৰাছিয়াৰ ওপৰত খৰ্গহস্ত হৈ পৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকে সমাজবাদী আদৰ্শৰে গঠিত ৰাছিয়াৰ এই চৰকাৰখন ওফৰাবৰ বাবে বহু চেষ্টা চলাইছিল। অন্যান্য পুঁজিপতি পশ্চিমীয়া দেশসমূহেও ৰাছিয়াত সমাজবাদীসকলৰ এই উত্থান সহজভাৱে ল'ব পৰা নাছিল আৰু এই চৰকাৰ পতনৰ বাবে নানা অভিসন্ধি কৰিও ব্যৰ্থ হৈছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ অন্তত স্থাপিত হোৱা জাতিসংঘত (League of Nations) যোগদানৰ পৰাও ৰাছিয়াক বঞ্চিত কৰা হৈছিল। কিন্তু সমাজবাদী চৰকাৰৰ নেতৃত্বত ৰাছিয়াৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়ন হোৱাত অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰসমূহে ৰাছিয়াৰ প্ৰতি পূৰ্বৰ মত সলনি কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। ৰাছিয়াৰ ভৌগোলিক

Scanned with CamScanner

পৰিসৰ ব্যাপক হোৱাৰ লগতে সম্পদো পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে আছিল। সেয়েহে ৰাছিয়াৰ লগত বন্ধুত্ব স্থাপনৰ জৰিয়তে বাণিজ্যিক লাভালাভৰ আশা কৰি 1924 চনত ইংলেণ্ডে প্ৰথমবাৰৰ বাবে ৰাছিয়াৰ সাম্ৰাজ্যবাদী চৰকাৰক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰিছিল। ইয়াৰ পাছত চীন, ছুইডেন, মেক্সিকো, ডেনমাৰ্ক আদি ৰাষ্ট্ৰয়ো ছোভিয়েট ৰাছিয়াক স্বীকৃতি দিছিল। এইদৰে ছোভিয়েট ৰাছিয়া ক্ৰমান্বয়ে শক্তিশালী হৈ উঠে আৰু ১৯৩৩ চনত জাতিসংঘৰ (League of Nations) সদস্য পদ লাভ কৰিবলৈও সক্ষম হয়।

প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত জাৰ্মানীত নাজীবাদ আৰু ইটালীত ফেচীবাদে গা কৰি উঠিছিল। ফেচিষ্ট মতাদৰ্শ আছিল সমাজবাদৰ বিৰোধী। ইতিমধ্যে ৰাছিয়াত সমাজবাদৰ বিকাশে আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স আদি দেশসমূহক সচকিত কৰি তুলিছিল। এই সুযোগতে ফ্ৰান্স আৰু ইংলেণ্ডে ফেচীবাদক সমৰ্থন জনাই জাৰ্মানী আৰু ইটালীৰ সম্প্ৰসাৰণত উৎসাহ যোগালে। ইয়াৰ দ্বাৰা ইংলেণ্ড আৰু ফ্ৰান্সে প্ৰকৃততে যে ৰাছিয়াৰ কমিউনিষ্টসকলৰ সম্প্ৰসাৰণ প্ৰতিৰোধ কৰিব বিচাৰিছে সেই কথা ৰাছিয়াই অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে বুজি উঠিছিল। সেয়েহে ১৯৩৯ চনৰ ২৩ আগষ্টত ৰাছিয়াই জাৰ্মানীৰ লগত এখন দহ বছৰীয়া অনাক্ৰমণ চুক্তিত (Non-Aggression Pact) চুক্তিবদ্ধ হয়।

ইয়াৰ কিছুদিন পাছতেই অৰ্থাৎ ১৯৩৯ চনৰ ১ ছেপ্টেম্বৰত জাৰ্মানীয়ে পোলেণ্ড আক্ৰমণ কৰাৰ লগে লগে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ আৰম্ভণী হৈছিল। প্ৰথম অৱস্থাত আমেৰিকাই এই যুদ্ধত অংশগ্ৰহণ কৰা নাছিল। ইংলেণ্ড আৰু ফ্ৰান্স যুদ্ধৰ প্ৰস্তুত আছিল যদিও যুদ্ধত অংশগ্ৰহণ কৰি জাৰ্মানীৰ হাতত বেয়াকৈ ধৰাশায়ী হৈছিল। পশ্চিম ইউৰোপৰ শক্তিশালী দেশসমূহক ধৰাশায়ী কৰাৰ পাছত ১৯৪১ চনত জাৰ্মানীৰ নেতা হিটলাৰে বন্ধুৰাষ্ট্ৰ ৰাছিয়া আক্ৰমণ কৰে। সেইখিনি সময়তে ইংলেণ্ডৰ নৱ-নিৰ্বাচিত প্ৰধানমন্ত্ৰী উইনষ্টন চাৰ্চিলে জাৰ্মানীৰ নাজীবাদৰ বিৰুদ্ধে ৰাছিয়াক সহায় কৰিব বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়ে। ইফালে জাপানে আমেৰিকাৰ নৌঘাটি পাৰ্ল হাৰবাৰ আক্ৰমণ কৰাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমেৰিকায়ো অক্ষবিৰোধী (Anti Axis Power) হৈ উঠি জাৰ্মানীৰ বিপক্ষে ৰাছিয়াক সহায় কৰিবলৈ আগুৱাই আহে। ইংলেণ্ডৰ পাছতে আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি ৰুজভেল্টেও ৰাছিয়াক সহায় কৰাৰ লগে লগে পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰ আৰু সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত প্ৰথমবাৰৰ বাবে বন্ধুত্ব স্থাপন হয়।

অৱশ্যে পুঁজিবাদী আৰু সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰৰ মাজৰ এই যুদ্ধকালীন মিত্ৰতা বেছি দীৰ্ঘস্থায়ী নহ'ল। যুদ্ধৰ অন্তত আমেৰিকাই ৰাছিয়াক আৰ্থিক আৰু সামৰিক সাহায্য দিয়া বন্ধ কৰে। তথাপি ৰাছিয়াৰ সমাজবাদীসকলৰ শক্তি ক্ৰমান্বয়ে বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে।

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ৰ পৰাই পূব ইউৰোপৰ কিছুমান দেশত ৰাছিয়াৰ সমাজবাদৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট বৃদ্ধি পায়। ১৯৪৫ চনৰ পাছত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ সমাজবাদী নেতা ষ্টেলিনৰ অনুপ্ৰেৰণাত হাংগেৰী, পোলেণ্ড, বুলগেৰিয়া, ৰুমানিয়া, যুগোশ্লাভিয়া, চেকশ্লভেকিয়া, পূব-জাৰ্মান, আলবেনিয়া আদিত কমিউনিষ্ট ছোভিয়েট মতাদৰ্শৰ 'পিপলছ ডেমক্ৰেটিক' (People's Democratic) শাসন প্ৰতিষ্ঠাৰ লগে লগে সেইবোৰ ৰাষ্ট্ৰ সমাজবাদী মতাদৰ্শৰ প্ৰভাৱলৈ যায়।

ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ এই উত্থান পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বাবে প্ৰত্যাহ্বানস্বৰূপ হৈ পৰে। ইউৰোপৰ অন্যান্য শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰসমূহতকৈ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত আমেৰিকা অধিক শক্তিশালী হৈ উঠাত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজত প্ৰধান প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আৰম্ভ হয়। ক্ৰমান্বয়ে আমেৰিকাৰ নেতৃত্বত পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহ আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহ দুটা শিবিৰত ভাগ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। এই দুয়োপক্ষৰ মাজত আৰম্ভ হোৱা পাৰস্পৰিক সন্দেহ, ঈৰ্ষা, ঘৃণা, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা, সম্প্ৰসাৰণ আদিৰ ফলত শীতল যুদ্ধৰ সম্ভাৱনীয়তা প্ৰকট হৈ উঠে।

❑ শীতল যুদ্ধৰ লক্ষ্য (Objectives of Cold War) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ উল্লেখযোগ্য লক্ষসমূহ আছিল—

(i) ৰক্ষণাবেক্ষণ আৰু প্ৰতিৰোধ (Defence and Deterrence) ঃ

শীতল যুদ্ধত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই বিপৰীত পক্ষৰ পৰা নিজকে ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব বিচাৰিছিল। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই বিপৰীত ৰাষ্ট্ৰৰ আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে নিজকে প্ৰস্তুত কৰি তুলিছিল। ইয়াৰ ফলত পাৰস্পৰিক সাদৃশ্য থকা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিছিল।

(ii) মতাদৰ্শৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ (Protection of Ideology) ঃ

শীতল যুদ্ধত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ মতাদৰ্শক ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব বিচাৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত বিশ্বৰ প্ৰায়বোৰ দেশ প্ৰধানকৈ তিনিটা মতাদৰ্শৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল—

(a) পুঁজিবাদী মতাদৰ্শ (Capitalist ideology)।

(b) সমাজবাদী মতাদৰ্শ (Soicialist ideology)।

(c) গণতান্ত্ৰিক মতাদৰ্শ (Democratic ideology)।

(iii) জনসাধাৰণক প্ৰভাৱিত কৰা (Influencing the public) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ এক প্ৰধান লক্ষ্য আছিল জনসাধাৰণক কোনো পক্ষই নিজৰ মতাদৰ্শৰ

Scanned with CamScanner

প্ৰতি আকৰ্ষিত কৰা। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই বিভিন্ন উপায়েৰে নিজৰ পাৰদৰ্শিতা, আত্মবল, ৰক্ষণাবেক্ষণৰ নীতি, প্ৰতিৰোধ ক্ষমতা আদিৰ বিষয়ে বিভিন্ন যুক্তিসহকাৰে জনসাধাৰণক বুজনি দিবৰ চেষ্টা কৰা। ইয়াৰ দ্বাৰা জনসাধাৰণৰ নৈতিক সমৰ্থন লাভ কৰা।

(iv) বন্ধুৰাষ্ট্ৰক সহায় কৰা (Helping a friendly Government) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ অন্য এক প্ৰধান লক্ষ্য আছিল নিজৰ বন্ধু ৰাষ্ট্ৰসমূহক সহায় কৰা। ইয়াৰ দ্বাৰা বন্ধু ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক সহযোগিতা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগতে ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বাণিজ্য আদিত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল।

(v) নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱা (A ttainment of Specific objectives) ঃ

শীতল যুদ্ধত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য আগত ৰাখি যোগদান কৰিছিল অৰ্থাৎ কোনো এক নিৰ্দিষ্ট শিবিৰৰ অধীনলৈ গৈছিল। কোনো ৰাষ্ট্ৰই ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য লৈ এটা শিবিৰত যোগ দিয়াৰ লগতে তেওঁলোকৰ প্ৰধান লক্ষ্য হৈ পৰিছিল নিজৰ উদ্দেশ্যত সফল হোৱাটো। অন্যান্য লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ আছিল অৰ্থনৈতিক, বাণিজ্যিক, সামৰিক ইত্যাদি।

(vi) শত্ৰুপক্ষৰ ওপৰত হেঁচা প্ৰয়োগ (Putting pressure against the enemy) ঃ

শত্ৰুপক্ষৰ ওপৰত বিভিন্ন উপায়েৰে হেঁচা প্ৰয়োগ কৰি শত্ৰুপক্ষক ধৰাশায়ী কৰাটো শীতল যুদ্ধৰ এক অন্যতম লক্ষ্য আছিল। শত্ৰু পক্ষৰ আৰ্থিক-বাণিজ্যিক-সামৰিক শক্তি কমাবৰ বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰই প্ৰায়োজন সাপেক্ষে কোনো তৃতীয় ৰাষ্ট্ৰক সহায় কৰি শত্ৰুৰাষ্ট্ৰক দমন কৰিবৰ বাবে বিভিন্ন হেঁচা প্ৰয়োগ কৰিছিল।

❑ শীতল যুদ্ধৰ কাৰণ (Causes of Cold War) ঃ

বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰিলে দেখা যায় যে কোনো এখন যুদ্ধ এটা মাত্ৰ নিৰ্দিষ্ট কাৰণত সংঘটিত নহয়। বহু বছৰ ধৰি ধূপ খাই থকা বহু কাৰকে কোনো এখন দেশ বা কোনো এটা জাতি বা এটা গোষ্ঠীক যুদ্ধৰ দিশলৈ আগুৱাই নি থাকে। অৱশেষত কোনো এক নিৰ্দিষ্ট কাৰকে ইয়াৰ বিস্ফোৰণ ঘটোৱাৰ ফলত যুদ্ধৰ আৰম্ভণী হয়। বিশ্বৰ অন্যান্য সকলো যুদ্ধতকৈ শীতল যুদ্ধ বেলেগ আছিল যদিও এই শীতল যুদ্ধৰো বহুতো কাৰণ আছিল। বহুবছৰৰ পৰা বিভিন্ন কাৰণ গোট খাই খাই বিশ্বত শীতল যুদ্ধৰ পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হৈছিল। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰধান কাৰকসমূহ হ'ল—

১। পূব-ইউৰোপীয় দেশসমূহত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি শীতল যুদ্ধৰ এক প্ৰধান কাৰণ। ছোভিয়েট ৰাছিয়াই পূৰ্বৰ য়াল্টা (Yalta Agreement) সন্মিলনৰ চৰ্ত ভংগ কৰি পোলেণ্ডত লুবলিন প্ৰশাসন (Lubilin Government) প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। তদুপৰি সেই অঞ্চলত থকা গণতান্ত্ৰিক আৰু কমিউনিষ্টবিৰোধী শক্তিসমূহৰ শক্তি হ্ৰাস কৰাৰ ফলত এই অঞ্চলত ৰাছিয়াৰ সমাজবাদৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট বৃদ্ধি পাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। পোলেণ্ডত এনেদৰে ৰাছিয়াৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহ সচকিত হৈ উঠিছিল।

২। ইৰানক কেন্দ্ৰ কৰি ৰাছিয়া আৰু পশ্চিমীয়া শক্তিসমূহৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বেয়া হ'বলৈ ধৰে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ত মিত্ৰশক্তিৰ (আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, ৰাছিয়া) সামৰিক বাহিনীয়ে ইৰানত খোপনি পুতিছিল। যুদ্ধ শেষ হোৱাৰ পাছত সকলোবোৰ দেশে ইৰানৰ পৰা নিজৰ সৈন্যবাহিনী আঁতৰাই নিয়ে। কিন্তু ৰাছিয়াই ইৰানৰ পৰা নিজৰ সৈন্যবাহিনী আঁতৰাই নিয়াৰ পৰিৱৰ্তে ইৰানৰ তেল ভাণ্ডাৰৰ ওপৰতহে চকু দিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ১৯৪৫ চনত ৰাছিয়াই ইৰানৰ আজাৰবাইযেন দখল কৰি ইৰান চৰকাৰক ৰাছিয়াৰ লগত এক চুক্তি কৰিবলৈ বাধ্য কৰায়। পাছত ৰাষ্ট্ৰসংঘই ৰাছিয়াৰ এই কাৰ্যত হস্তক্ষেপ কৰি কঠোৰ স্থিতি গ্ৰহণ কৰাতহে ৰাছিয়াই ইৰানৰ পৰা আঁতৰি আহে।

৩। গ্ৰীচত ৰাছিয়াৰ আধিপত্য বিস্তাৰ শীতল যুদ্ধৰ অন্য এক কাৰণ আছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়লৈকে ইংলেণ্ড গ্ৰীচৰ অভিভাৱকস্বৰূপ আছিল। কিন্তু গ্ৰীচৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰশাসনক আঁতৰাবৰ বাবে ৰাছিয়াই গ্ৰীচৰ কমিউনিষ্টসকলক সহায় কৰিছিল। গতিকে গ্ৰীচক ৰাছিয়াৰ কবলৰ পৰা বচাবৰ বাবে ইংলেণ্ড আৰু আমেৰিকা একগোট হৈ পৰিছিল। ১৯৪৭ চনত আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি ট্ৰুমেনে ইউৰোপীয় দেশসমূহক ৰাছিয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত কৰিবৰ বাবে এখন আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই আঁচনিৰ দ্বাৰা (Truman Doctrine) আমেৰিকাই গ্ৰীচক অৰ্থ-সাহায্য দিয়াৰ ফলত গ্ৰীচ ৰাছিয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ সক্ষম হৈছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজত সম্পৰ্ক বেয়াৰ ফালে গৈছিল।

৪। তুৰস্কক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়াৰ ফালে গৈছিল। ৰাছিয়াই তুৰস্কৰ লগত পূৰ্বতে কৰা চুক্তিৰ সংশোধন কৰিবৰ বাবে তুৰস্কৰ ওপৰত হেঁচা প্ৰয়োগ কৰি আছিল। তুৰস্কই এই কথাত মনোযোগ নিদিয়াত ৰাছিয়াই তুৰস্কত বিভিন্ন সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰাৰ লগতে বহু অঞ্চল দখল কৰিছিল। তদুপৰি তুৰস্কত থকা কমিউনিষ্ট সকলক বিভিন্ন প্ৰকাৰে সহায় কৰি তুৰস্কত কমিউনিষ্ট

Scanned with CamScanner

প্ৰশাসন প্ৰবৰ্তনৰ বাবে চেষ্টা চলাইছিল। কিন্তু আমেৰিকাৰ হস্তক্ষেপত ৰাছিয়াৰ এই পৰিকল্পনা সফল হ'ব পৰা আছিল। আমেৰিকাই উপলব্ধি কৰিছিল যে জনসাধাৰণ কমিউনিষ্টমুখী হোৱাৰ প্ৰধান কৰাণ হ'ল অভাৱ-অনাটন। আৰ্থিক সাহায্য প্ৰদানৰ জৰিয়তে মানুহক কমিউনিষ্টৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে আমেৰিকাই ট্ৰুমেন আঁচনি (Truman Docrine) আৰু মাৰ্শ্বাল আঁচনি (Marshall plan) নামৰ দুখন আঁচনিৰ দ্বাৰা যুদ্ধবিধ্বস্ত ৰাষ্ট্ৰসমূহক আৰ্থিক সাহায্য দানৰ ব্যৱস্থা কৰে। এই আঁচনিৰ দ্বাৰা আমেৰিকাই তুৰস্ক আৰ্থিক সাহায্য দান কৰাৰ ফলত তুৰস্ক ৰাছিয়াৰ কবলৰ পৰা মুক্ত হয়। ইয়াৰ ফলত তুৰস্কক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজত শত্ৰুতা বৃদ্ধি পায়।

৫। জাৰ্মানীক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বেয়া হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত জাৰ্মানীৰ পতন ঘটাত পূব জাৰ্মানীত ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত এখন চৰকাৰ আৰু পশ্চিম অংশত আমেৰিকাৰ নেতৃত্বত গণতান্ত্ৰিক শাসন প্ৰতিষ্ঠা হয়। এই সময়ত আনকি বাৰ্লিন নগৰখনো দুভাগ কৰা হয়। ১৯৪৮ চনত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই পশ্চিম বাৰ্লিনলৈ আহিব পৰা সকলো পথ বন্ধ কৰি দিয়াৰ ফলত পশ্চিম বাৰ্লিনত অভাৱনীয় পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। সেইছোৱা সময়ত ইংগ-আমেৰিকাই আকাশীযানৰ সহায়ত পশ্চিম জাৰ্মানীৰ লোকসকলক খাদ্যবস্তুৰ যোগান ধৰিছিল। ৰাছিয়াই এঘাৰ মাহ ধৰি এই অৱৰোধ জাৰি ৰাখিছিল। ১৯৬১ চনত বাৰ্লিন দেৱাল নিৰ্মাণৰ পাছত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক অধিক বেয়াৰ ফালে যায়।

৬। আমেৰিকা আৰু অন্যান্য পুঁজিবাদীৰ পশ্চিম ইউৰোপীয় দেশসমূহে ৰুমানিয়া আৰু বুলগেৰিয়াৰ নব প্ৰতিষ্ঠিত প্ৰশাসনক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা নাছিল। পশ্চিমীয়া দেশসমূহে অভিযোগ কৰিছিল যে এই দুখন প্ৰশাসনত জনসাধাৰণৰ মনোনীত প্ৰতিনিধিৰ প্ৰকৃত স্থান লাভ হোৱা নাছিল। সেইবাবে তেওঁলোকে এই দুই ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰশাসনক স্বীকৃতি দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰাৰ ফলত বিশ্বৰ দুই বিপৰীতপন্থী শিবিৰৰ মাজত অস্থিৰতা, সন্দেহ, অসন্তুষ্টি বৃদ্ধি পাইছিল।

৭। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ পাছত প্ৰথম কেইটামান বছৰলৈ ৰাছিয়াই সঘনাই 'ভেট' প্ৰয়োগ কৰা দেখা গৈছিল। আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়া ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদৰ স্থায়ী সদস্যদেশ আছিল আৰু সেইবাবে তেওঁলোকৰ 'ভেট' প্ৰয়োগ কৰিব পৰা ক্ষমতা আছিল। ৰাছিয়াই অভিযোগ কৰিছিল যে নিৰাপত্তা পৰিষদত আমেৰিকাৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছিল আৰু আমেৰিকাৰ এই প্ৰভাৱ ৰোধ কৰিবৰ বাবে ৰাছিয়া ভেট প্ৰয়োগ

কৰিবৰ বাবে বাধ্য হৈছে। আনহাতে ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ পৰিকল্পনাসমূহক ৰাছিয়াৰ বাধাৰ বাবেই বাস্তৱ ৰূপ দিব পৰা হোৱা নাই বুলি আমেৰিকা ৰাছিয়াৰ ওপৰত অতীষ্ঠ হৈ উঠিছিল। ইয়াৰ ফলত এই দুই বৃহৎ শক্তিৰ মাজৰ ব্যৱধান বহুখিনি বৃদ্ধি পাইছিল।

৮। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পৰৱৰ্তী সময়ছোৱাত বিভিন্ন শান্তি চুক্তি প্ৰতিষ্ঠাৰ সময়ত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই বিভিন্ন অজুহাতত বাধা প্ৰদান কৰিছিল। ফলত আমেৰিকাই ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ ওপৰত নানা সন্দেহ কৰিছিল।

৯। ৰাছিয়াই পুঁজিপতি দেশবোৰক কঠোৰ সমালোচনা কৰিছিল। ৰাছিয়াই আমেৰিকাৰ বহু গোপন তথ্য গোপনে হাত কৰাৰ ফলত দুই দেশৰ মাজত সন্দেহ, প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আৰু শত্ৰুতা বৃদ্ধি পাইছিল।

১০। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ত দ্বিতীয় সামৰিক বাহিনী (Second Front) খোলাৰ ক্ষেত্ৰত আমেৰিকাই অযথা পলম কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাছিয়াৰ বহু লোকচান হৈছিল। যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আমেৰিকা আৰু ইউৰোপীয় দেশসমূহে ৰাছিয়াক দিয়া সাহায্যৰ পৰিমাণ পৰ্যাপ্ত নাছিল। তদুপৰি এই বিশ্বযুদ্ধত এটম ব'ম (Atom Bomb) ব্যৱহাৰৰ পৰিকল্পনা আমেৰিকা আৰু ইংলেণ্ড ৰাছিয়াৰ পৰা গোপন কৰি ৰাখিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা ৰাছিয়া আৰু পূব ইউৰোপীয় দেশসমূহৰ লগত আমেৰিকা আৰু পশ্চিম ইউৰোপীয় দেশসমূহৰ সম্পৰ্ক সম্পূৰ্ণ বেয়া হৈ পৰিছিল।

১১। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত জাৰ্মানীয়ে আত্মসমৰ্পণ কৰাৰ পাছত আমেৰিকাই হঠাতে ৰাছিয়াৰ লগত কৰা ভূমি বিষয়ক চুক্তি বাতিল কৰিছিল। আমেৰিকাই ৰাছিয়াক দিয়া সাহায্য বন্ধ কৰাৰ ফলত পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ ৰাছিয়া আৰু অন্যান্য সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতি থকা বিদ্বেষ প্ৰকট হৈ পৰিছিল। ইয়াৰ ফলত বিশ্বৰ দুই শিবিৰ দুটা বিপৰীত মেৰুত অৱস্থান কৰিছিল।

ওপৰোক্ত কাৰণসমূহৰ বাবেই শীতল যুদ্ধৰ আৰম্ভণী হৈছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ অন্ত হোৱাৰ পাছৰ পৰাই বিশ্বৰ দেশসমূহে দুটা শিবিৰত বিভক্ত হৈ আত্মবল বৃদ্ধি আৰু আত্মৰক্ষাৰ বিভিন্ন উপায় অৱলম্বন কৰিছিল। এটা শিবিৰে অন্যটো শিবিৰক কঠোৰ সমালোচনা কৰাৰ লগতে সুবিধা পালেই আক্ৰমণৰ চেষ্টা চলাইছিল। এই আক্ৰমণ প্ৰত্যক্ষ আক্ৰমণ নাছিল।

❑ শীতল যুদ্ধৰ পৰ্যায় (Phases of Cold War) ঃ

শীতল যুদ্ধ অন্যান্য যুদ্ধৰ দৰে মুখামুখি যুদ্ধ নাছিল যদিও এই যুদ্ধ আছিল সমানেই ভয়ংকৰ আৰু ক্ষতিকাৰক। এই যুদ্ধৰ পৰিকল্পনা, সমৰনীতি, সমৰকৌশল

Scanned with CamScanner

আদি সম্পূৰ্ণ পৃথক আছিল।এই অঘোষিত যুদ্ধমতে বিশ্বৰ প্ৰায় সকলোবোৰ দেশেই এখন এখনকৈ নামি পৰিছিল। বহুবছৰ ধৰি চলা এই শীতল যুদ্ধক কেইবাটাও পৰ্যায়ত ভাগ কৰিব পাৰি—

(i) প্ৰথম পৰ্যায় (১৯৪৬-১৯৪৯) First Phase (1946-1949)

(ii) দ্বিতীয় পৰ্যায় (১৯৪৯-১৯৫৩) Second Phase (1949-1953)

(iii) তৃতীয় পৰ্যায় (১৯৫৩-১৯৫৭) Third Phase (1953-1957)

(iv) চতুৰ্থ পৰ্যায় (১৯৫৭-১৯৬২) Fourth Phase (1957-1962)

(v) পঞ্চম পৰ্যায় (১৯৬২-১৯৬৯) Fifth Phase (1962-1969)

(vi) ষষ্ঠ পৰ্যায় (১৯৬৯-১৯৭৮) Sixth Phase (1969-1978)

(vii) সপ্তম পৰ্যায় বা নতুন শীতল যুদ্ধ (১৯৭৯ চনৰ পৰৱৰ্তী কাল) South Phase an New Cold War (1979 onwards)

(viii) শীতল যুদ্ধৰ সামৰণি (End of Cold War)

I. শীতল যুদ্ধৰ প্ৰথম পৰ্যায় (১৯৪৬-১৯৪৯) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ প্ৰথম পৰ্যায় খ্ৰীঃ ১৯৪৬ৰ পৰা খ্ৰী ১৯৪৯ লৈ চলিছিল। ইতিমধ্যে প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ৰ পৰাই বিভিন্ন কাৰণত বিশ্বৰ দেশসমূহ ক্ৰমে দুটা শিবিৰত বিভক্ত হৈ পৰিছিল। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰথম পৰ্যায়ত ইউৰোপীয় পুঁজিবাদী শিবিৰৰ দেশসমূহে বিশ্বাস কৰিছিল যে বিভিন্ন হেঁচা প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদীসকলৰ আগ্ৰাসন ৰোধ কৰিব পৰা যাব। ইতিমধ্যে আমেৰিকাই এটম বোমা ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা নিজৰ শক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছিল। কিন্তু ৰাছিয়াই এটম বোমা তৈয়াৰ কৰা নাছিল। কিন্তু পুঁজিপতি অন্যান্য দেশসমূহৰ অৱস্থা তুলনামূলকভাৱে বেয়া আছিল। তদুপৰি দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ ভয়ংকৰ ক্ষতিৰ কথা ইউৰোপীয় দেশসমূহে পাহৰিব পৰা নাছিল। সেয়েহে ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ লগত প্ৰত্যক্ষ সংগ্ৰামৰ এয়া উপযুক্ত সময় নহয় বুলি পশ্চিমীয়া পুঁজিবাদী শিবিৰে উপলব্ধি কৰিছিল।

আমেৰিকাই ৰাছিয়াক দমন কৰিবৰ বাবে প্ৰত্যক্ষ সামৰিক অভিযানৰ সলনি অন্য উপায় অৱলম্বন কৰে। ১৯৪৭ চনৰ মাৰ্চ মাহত আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি ট্ৰুমেনে পশ্চিমীয়া দেশসমূহক কমিউনিষ্টৰ প্ৰভাৱৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবৰ বাবে এক আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই আঁচনি ট্ৰুমেন আঁচনি (Truman Doctrine) হিচাপে জনা যায়। এই আঁচনিৰ জৰিয়তে আমেৰিকাই গ্ৰীচ আৰু তুৰস্কলৈ আৰ্থিক সাহায্য আগবঢ়াইছিল। আমেৰিকাই এই দুখন দেশক সৰ্বমুঠ চাবিশ মিলিয়ন ডলাৰ যোগান ধৰিছিল আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে এই দুয়োখন দেশ কমিউনিষ্টৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হৈ পৰিছিল। এই

আঁচনিৰ সফলতাৰ পাছত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত অভাৱনীয় ক্ষতিৰ সন্মুখীন হোৱা ইউৰোপীয় দেশসমূহক সাহায্য দিবৰ বাবে আমেৰিকাই অন্য এখন আঁচনি প্ৰস্তুত কৰি উলিয়াইছিল। ১৯৪৭ চনৰ জুন মাহত প্ৰস্তুত কৰি উলিওৱা এই আঁচনিৰ নাম আছিল 'মাৰ্শ্বাল আঁচনি' (Marshall Plan)। এই আঁচনিৰ মূল উদ্যোক্তা আছিল আমেৰিকাৰ পৰৰাষ্ট্ৰ সচিব জৰ্জ মাৰ্শ্বাল (George Marshall)। আমেৰিকাৰ দৰে পুঁজিপতি ৰাষ্ট্ৰসমূহে বিশ্বাস কৰিছিল মানুহ কমিউনিষ্ট মতাদৰ্শৰ ফালে ধাবিত হোৱাৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল অভাৱ-অনাটন। গতিকে আৰ্থিক সাহায্য দানৰ জৰিয়তে মানুহক কমিউনিষ্ট মতাদৰ্শৰ পৰা আঁতৰাই আনিব পৰা যাব। সেয়েহে মাৰ্শ্বাল আঁচনিৰ দ্বাৰা আমেৰিকাই বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰলৈ আৰ্থিক সাহায্য আগবঢ়াইছিল ইয়াৰ দ্বাৰা সেই দেশসমূহৰ জনসাধাৰণক কমিউনিষ্ট মতাদৰ্শৰ পৰা আঁতৰাই আনি তেনেবোৰ দেশত সমাজবাদৰ গতি নিয়ন্ত্ৰণ তথা ৰোধ কৰিব বিচৰা হৈছিল।

ছোভিয়েট ইউনিয়নে আমেৰিকাৰ প্ৰকৃত মনোভাৱ বুজিব পাৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকে আমেৰিকাৰ পৰা আৰ্থিক সাহায্য ল'বলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল। ১৯৪৬ চনৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহত দিয়া এক ভাষণত ৰাছিয়াৰ সমাজবাদী নেতা ষ্টেলিনে পুঁজিবাদৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকৰ সংগ্ৰাম অটুট থকাৰ কথা স্পষ্ট কৰি দিছিল। এই ভাষণত তেওঁ পুঁজিবাদী সকলৰ লগত যুদ্ধ প্ৰায় নিশ্চিত হৈ উঠিছে বুলি উল্লেখ কৰিছিল। ষ্টেলিনে ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদীসকলৰ জয়যাত্ৰা অব্যাহত থাকিব বুলি উল্লেখ কৰাৰ লগতে সকলো লোককে পুঁজিবাদৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ আহ্বান জনাইছিল।

ইফালে জাৰ্মানীক লৈ আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজৰ শত্ৰুতা বৃদ্ধি পাইছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত জাৰ্মানীৰ পতন ঘটাৰ পাছত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই পুব জাৰ্মানীত আৰু আমেৰিকাই পশ্চিম জাৰ্মানীত নিজৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। ১৯৪৮ চনত পুব জাৰ্মানীত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ নেতৃত্ব 'জাৰ্মান ডেম'ক্ৰেটিক ৰিপাব্লিক' (German Democratic Republic) আৰু পশ্চিম জাৰ্মানীত আমেৰিকাৰ নেতৃত্বত 'ফেডাৰেল ৰিপাব্লিক অৱ্ জাৰ্মানী' (Federal Republic of Germany) গঠিত হয়। সেই সময়ত আনকি বাৰ্লিন নগৰখনকো দুভাগ কৰি পেলোৱা হয়। ১৯৪৮ চনত আমেৰিকাই জাৰ্মানীৰ ট্ৰিজনিয়া অঞ্চলত নতুন মুদ্ৰানীতিৰ বলৱৎ কৰাৰ ফলত ৰাছিয়াই তাৰ প্ৰতিবাদস্বৰূপে পশ্চিম বাৰ্লিনলৈ আহিব পৰা সকলো পথ বন্ধ কৰি দিয়ে। ইয়াৰ ফলত পশ্চিম জাৰ্মানী অঞ্চলত অভাৱনীয় পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। সেই অঞ্চলত খাদ্যৰ নাটনিয়ে দেখা দিয়াত ইংগ-আমেৰিকাই আকাশীযানৰ সহায়ত সেই অঞ্চলত খাদ্যৰ যোগান ধৰিব লগাত পৰিছিল। ৰাছিয়াই প্ৰায় এঘাৰমাহ চলি এই অৱৰোধ জাৰি ৰাখিছিল।

Scanned with CamScanner

শীতল যুদ্ধৰ প্ৰথম পৰ্যায়ত চীনক কেন্দ্ৰ কৰি ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়া হৈ পৰিছিল। ১৯৪৯ চনত মাউ-চে-তুঙৰ নেতৃত্বত চীনত কমিউনিষ্ট শাসন প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল আৰু তাৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰশাসনক ফৰমোচালৈ খেদি পঠোৱা হৈছিল। আমেৰিকাই চীনৰ কমিউনিষ্টসকলক স্বীকৃতি দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰি ফৰমোচাৰ গণতান্ত্ৰিক মৰ্চাকহে সমৰ্থন দিছিল। ইফালে চীনৰ কমিউনিষ্ট প্ৰশাসনক ৰাছিয়াই স্বীকৃতি প্ৰদান কৰাৰ লগতে সকলো প্ৰকাৰৰ সহায় কৰিছিল।

(II) শীতল যুদ্ধৰ দ্বিতীয় পৰ্যায় (১৯৪৯-১৯৫৩) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়ত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই বিভিন্ন সামৰিক চুক্তি সম্পাদিত কৰি নিজৰ নিজৰ সামৰিক শক্তি বৃদ্ধি কৰাত লাগিছিল। ট্ৰুমেন তত্ত্ব, মাৰ্শ্বাল আঁচনি আদিৰ সফলতাৰ পাছত আমেৰিকাই সামৰিক সাহায্য দানৰ বাবে এক চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। আটলাণ্টিক মহাসাগৰীয়স্থ দেশসমূহৰ লগত আমেৰিকাই কৰা এই সামৰিক চুক্তিৰ নাম আছিল 'উত্তৰ আটলাণ্টিক চুক্তি সংস্থা' (North Atlantic Theaty Organisation) বা চমুকৈ 'নাটো' (NATO)। নাটোত যোগদান কৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহ আছিল আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, কানাডা, ফ্ৰান্স, ইটালি, নৰৱে, আইচলেণ্ড, ডেনমাৰ্ক, নেদাৰলেণ্ড, বেলজিয়াম, লাকোমবাৰ্গ আৰু পৰ্তুগাল। পাছত 'নাটো'ত যোগদান কৰা অন্য কেইখমান ৰাষ্ট্ৰ আছিল গ্ৰীচ, তুৰস্ক, পশ্চিম জাৰ্মানী আৰু স্পেইন। 'নাটো'ৰ এক নিজস্ব সৈন্যবাহিনী গঠন কৰা হয় আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত এক উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা আইচেনহাবাৰক ইয়াৰ সেনাধ্যক্ষ হিচাপে নিয়োগ কৰা হয়।

আমেৰিকাই ৰাছিয়াক দমন কৰাৰ বাবে অন্যান্য দেশৰ লগত আৰ্থিক আৰু সামৰিক সাহায্যৰ বাবে বিভিন্ন চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰি গৈছিল। ১৯৫১ চনত অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু নিউজিলেণ্ডৰ লগত এখন চুক্তি (ANZUS Pact) সম্পাদন কৰিছিল। ১৯৫১ চনত আমেৰিকাই জাপানৰ লগত অন্য এখন চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। শীতল যুদ্ধৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়ত কোৰিয়াক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক যথেষ্ট অৱনতি ঘটিছিল। বহুবছৰ ধৰি কোৰিয়াত গৃহযুদ্ধ চলি আছিল। কোৰিয়াৰ প্ৰশ্ন ৰাষ্ট্ৰসংঘত উত্থাপিত হোৱাৰ সময়তে হঠাতে ১৯৫০ চনৰ জুন মাহত উত্তৰ কোৰিয়াই দক্ষিণ কোৰিয়াক আক্ৰমণ কৰে। এই সুযোগতে আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই কোৰিয়াৰ দুটা পক্ষক সহায় কৰিবলৈ আগুৱাই আহে। আমেৰিকাই কোৰিয়াক যথেষ্ট পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য দি কমিউনিষ্ট শক্তিৰ বিৰুদ্ধে কোৰিয়াৰ জনসাধাৰণক সচেতন কৰি তুলিছিল। কোৰিয়াৰ দুই বিপৰীত শিবিৰক ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই সহায় কৰাৰ

লগতে কোৰিয়াত এই দুয়োখন দেশে নিজ নিজ সৈন্যবাহিনী মোতায়েন কৰি ৰাখিছিল। এনেদৰে কোৰিয়াক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই পৰস্পৰে পৰস্পৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু নিজৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপন্নৰ প্ৰতিযোগিতাত নামি পৰিছিল।

সেইখিনি সময়ত এই দুই বিপৰীত শিবিৰৰ প্ৰধান কাম হৈছিল বিপৰীত পক্ষৰ গতিবিধি লক্ষ্য কৰা। এইছোৱা সময়তে ৰাছিয়াই এটম বোমা প্ৰস্তুত কৰাৰ কামো আৰম্ভ কৰিছিল। এনেদৰে আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই নিজৰ সমৰসজ্জা প্ৰস্তুত কৰি পুঁজিবাদ আৰু সমাজবাদৰ মাজত চলি অহা শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপন্ন কৰাৰ অঘোষিত যুঁজখন তীব্ৰতৰ কৰি তুলিছিল। ১৯৫৩ চনত এক চুক্তিৰ দ্বাৰা কোৰিয়াৰ সমস্যাৰ অন্ত পৰিছিল।

(III) শীতল যুদ্ধৰ তৃতীয় পৰ্যায় (১৯৫৩-১৯৫৭) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ তৃতীয় পৰ্যায়টো ১৯৫৩ চনৰ পৰা ১৯৫৭ চনলৈ বিস্তাৰিত আছিল। এই পৰ্যায়ত আমেৰিকাই অন্যান্য দেশসমূহৰ লগত আৰ্থিক আৰু সামৰিক চুক্তিৰ দ্বাৰা ৰাছিয়াক দুৰ্বল কৰাৰ চেষ্টা অব্যাহত ৰাখে। নাটোৰ পাছত আমেৰিকাই গঢ়ি তোলা দুটা উল্লেখযোগ্য সামৰিক গোট হ'ল 'ছিয়াটো' (SEATO) বা 'দক্ষিণ-পূব এছিয়া চুক্তি সংস্থা' (South-East Asia Treaty Organisation)। এই সংস্থাৰ সদস্যৰাষ্ট্ৰসমূহ আছিল আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, থাইলেণ্ড, নিউজিলেণ্ড, ফিলিপাইন আৰু পাকিস্তান। এই সংস্থাৰ জৰিয়তে আমেৰিকাই দক্ষিণ-পূব এছিয়াত নিজৰ স্থিতি সবল কৰি তুলিব বিচাৰিছিল। আমেৰিকাৰ উদ্যোগত মধ্যপ্ৰাচ্যত গঢ়ি উঠা সামৰিক সংস্থাটো আছিল 'মেডো' (MEDO) বা 'মধ্য প্ৰাচ্য প্ৰতিৰক্ষা সংস্থা' (Middle East Defence Organisation)। ইয়াৰ পাছত ১৯৫৫ চনত ইংলেণ্ড, তুৰস্ক, ইৰাক, ইৰান আৰু পাকিস্তানক লৈ 'বাগদাদ চুক্তি' (Bagdad Pact) নামৰ আন এটা সামৰিক গোটৰ সৃষ্টি কৰা হয়। কিছুদিন পাছত ইৰাক এই সামৰিক সংস্থাৰ পৰা ওলাই অহাত এই সংস্থাটো 'চেণ্টো (CENTO) বা 'কেন্দ্ৰীয় চুক্তি সংস্থা' (Central Treaty Organisation) হিচাপে নতুনকৈ নামকৰণ কৰা হয়। এনেদৰে আমেৰিকাৰ উদ্যোগত পৃথিবীৰ বিভিন্ন স্থানত সামৰিক সংস্থাবোৰ গঢ়ি উঠিছিল। এই সংস্থাসমূহৰ জৰিয়তে আমেৰিকাই ৰাছিয়াৰ চাৰিওফালে সামৰিক গোট গঠন কৰি এক সামৰিক বেষ্টনী গঢ়ি তুলিছিল। আমেৰিকাই সৰ্বমুঠ তিয়াল্লিছ (৪৩) খন দেশৰ লগত সামৰিক চুক্তি স্থাপন কৰি মিত্ৰতা গঢ়ি তুলিছিল।

ভিয়েটনাম যুদ্ধত আমেৰিকাৰ হস্তক্ষেপে শীতল যুদ্ধৰ প্ৰকোপ আৰু বৃদ্ধি কৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত জাপানৰ পৰাজয়ৰ পাছত ভিয়েটনামী সংগ্ৰামীসকলে

Scanned with CamScanner

১৯৪৫ চনত হো-চি-মিনৰ নেতৃত্বত ভিয়েটনামত এক প্ৰজাতান্ত্ৰিক চৰকাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। কিন্তু পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহে ফৰাচীসকলক পুনৰ ভিয়েটনাম দখলৰ বাবে প্ৰৰোচিত কৰাৰ ফলত ফ্ৰান্স আৰু ভিয়েটনামৰ মাজত যুদ্ধ আৰম্ভ হয়। ১৯৫৪ চনৰ যুদ্ধত ভিয়েটনামৰ হাতত ফ্ৰান্সৰ পৰাজয় ঘটে। ভিয়েটনামৰ সমস্যা সমাধানৰ বাবে জেনেভাত এক আন্তৰ্জাতিক সন্মিলনৰ আহ্বান কৰা হৈছিল। এই সন্মিলনে ভিয়েটনামক দুভাগত বিভক্ত কৰি উত্তৰ ভিয়েটনামত হো-চি-মিনৰ নেতৃত্বৰ চৰকাৰক স্বীকৃতি দিয়ে। আনহাতে দক্ষিণ ভিয়েটনামত আমেৰিকাৰ পৃষ্ঠপোষকতাত এক পুতলা চৰকাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয়। ১৯৫৬ চনৰ সাধাৰণ নিৰ্বাচনত ভিয়েটনামক একত্ৰিত কৰাৰ প্ৰস্তাৱো জেনেভা সন্মিলনতে গৃহীত হয়। কিন্তু আমেৰিকাৰ প্ৰৰোচনাত পৰি দক্ষিণ ভিয়েটনামৰ চৰকাৰে তাত নিৰ্বাচন পাতিবলৈ অস্বীকাৰ কৰে। ইয়াৰ ফলত দক্ষিণ ভিয়েটনামত মুক্তি সংগ্ৰাম আৰম্ভ হয়। এই সংগ্ৰামত উত্তৰ ভিয়েটনামৰ সংগ্ৰামীসকলে সহযোগ কৰাৰ লগতে ৰাছিয়া আৰু চীনেও পৰোক্ষভাৱে সহায় কৰে।

ইফালে আমেৰিকাৰ উদ্যোগত বিভিন্ন সামৰিক সংস্থা গঢ়ি উঠাৰ বিপৰীতে ৰাছিয়ায়ো পূব ইউৰোপৰ সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰবোৰক লৈ সমান্তৰালভাৱে সামৰিক সংস্থা গঢ়ি তোলে। ১৯৪৫ চনত ৰাছিয়াই সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহক লৈ পোলেণ্ডৰ ৰাজধানী ৱাৰ্ছত এটা সংস্থা গঢ়ি তোলে। ১৯৫৫ চনৰ ১৪ মে'ত এই ৱাৰ্ছ চুক্তিত (Warsaw Pact) স্বাক্ষৰকাৰী দেশসমূহ আছিল আলবেনিয়া, বুলগেৰিয়া, হাংগেৰি, পূব জাৰ্মানী, পোলেণ্ড, ৰুমানিয়া, ৰাছিয়া আৰু চেকশ্লভাকিয়া। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বন্ধুত্ব, সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক সাহায্যৰ বাবে প্ৰতিশ্ৰুতি প্ৰদান কৰা হৈছিল। তদুপৰি সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিৰক্ষাৰ বাবে এক সন্মিলিত সৈন্যবাহিনী গঠন কৰি মস্কোত এই সামৰিক বাহিনীৰ মুখ্য কাৰ্যালয় স্থাপন কৰা হৈছিল। ছোভিয়েট ৰাছিয়াই সৰ্বমুঠ বাৰখন ৰাষ্ট্ৰৰ লগত মিত্ৰতা স্থাপন কৰি আমেৰিকাৰ নেতৃত্বত পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল।

সামৰিক চুক্তিৰ উপৰি শীতল যুদ্ধৰ এই তৃতীয় পৰ্যায়ত বিশ্বৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত ভয়ংকৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ হৈছিল। ইতিমধ্যে আমেৰিকাৰ পাছতে ৰাছিয়ায়ো এটম বোমা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। এটম বোমাৰ পাছত হাইড্ৰজেন বোমা তৈয়াৰ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লগে লগে সকলোবোৰ ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত তুমুল অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ প্ৰস্তুতৰ প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ হৈছিল।

(IV) শীতল যুদ্ধৰ চতুৰ্থ পৰ্যায় (১৯৫৭-১৯৬২) ঃ

শীতল যুদ্ধৰ চতুৰ্থ পৰ্যায়ত দুই ধৰণৰ নীতি দেখিবলৈ পোৱা যায়—

১। প্ৰথম অৱস্থাত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই শান্তিপূৰ্ণ সহ-অৱস্থান (Peaceful co-existance) নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁলোকে এই নীতিত বহুখিনি সফলতাও লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থাৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই দুয়োখন দেশৰ মাজত সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধি দল প্ৰেৰণৰ দ্বাৰা স্থিৰতা গঢ়ি তুলিছিল। তদুপৰি দুয়োখন দেশৰ সৰ্বোচ্চ ক্ষমতাৰ অধিকাৰী দুয়োজন নেতাই দুয়ো দেশ ভ্ৰমণ কৰি আলোচনাত মিলিত হৈছিল। পেৰিছত এক সন্মিলনত মিলিত হৈ এই দুই দেশৰ নেতৃবৃন্দই এক বুজা-পৰাৰ চুক্তিত সন্মতি জনাইছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা অনতিপলমে শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পৰাৰ সম্ভাৱনীয়তাই দেখা দিছিল।

২। দ্বিতীয় পৰ্যায়ত হোৱা কিউবান মিছাইল সংকটৰ ফলত পুনৰ বিশ্বৰ দুই শিবিৰৰ মাজত অন্য এক মুখামুখি যুদ্ধৰ পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হৈছিল। দক্ষিণ আমেৰিকাৰ অন্তৰ্গত কিউবা আদিতে স্পেইনৰ উপনিবেশ আছিল। ১৮৯৮ চনত আমেৰিকাৰ সহায়ত কিউবাৰ পৰা স্পেইনৰ শক্তিক বহিষ্কাৰ কৰাৰ পাছত কিউবাত আমেৰিকাৰ প্ৰতিপত্তি প্ৰতিষ্ঠা হয়। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত আমেৰিকাৰ ছত্ৰছায়াত কিউবাত বেতিস্তাৰ একনায়কত্ববাদী শাসন প্ৰতিষ্ঠা হয়। ইয়াৰ প্ৰতিবাদত ১৯৫৩ চনৰ পৰা ডাঃ ফিডেল আৰু চে গুৱেভাৰাৰ নেতৃত্বত কিউবাত জাতীয় মুক্তি সংগ্ৰাম আৰম্ভ হৈছিল। ১৯৫৮ চনৰ পৰা এই জাতীয় সংগ্ৰামে তীব্ৰতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল আৰু ১৯৫৯ চনত বেতিস্তাৰ চৰকাৰৰ পতন ঘটিছিল। ফলত ১৯৫৯ চনত কিউবাত ফিডেল কেষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বত প্ৰজাতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল। সমাজতন্ত্ৰৰ আদৰ্শ গ্ৰহণ কৰি সমাজতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰ গঢ়ি তোলা এইখনেই আছিল দক্ষিণ গোলাৰ্ধৰ একমাত্ৰ ৰাষ্ট্ৰ। সেয়েহে এটা সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰব্যৱস্থা ধ্বংস কৰিবৰ বাবে আমেৰিকাই বহু চেষ্টা চলাবলৈ ধৰিলে। আমেৰিকাক প্ৰতিৰোধৰ বাবে ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহ আগুৱাই আহিছিল আৰু এই সংকটে এক তৃতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সম্ভাৱনীয়তা আনি দিছিল।

১৯৬১ চনত ৰাছিয়াই বাৰ্লিনত দুভাগ কৰি বাৰ্লিন দেৱাল নিৰ্মাণ কৰাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ সম্পৰ্ক অধিক বেয়াৰ ফালে ঢাল খায়। বাৰ্লিন দেৱাল নিৰ্মাণ আৰু কিউবাত মিছাইল যুদ্ধৰ প্ৰস্তুতিৰে ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকা পুনৰ শীতল যুদ্ধত নামি পৰে। পাছত আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি জন কেনেডি আৰু ছোভিয়েট ৰাষ্ট্ৰপতি খুশ্চেভৰ মাজত হোৱা আলোচনামৰ্মে এই পৰিস্থিতি নিয়ন্ত্ৰণলৈ

Scanned with CamScanner

আছে। আমেৰিকাই কিউবাত কোনোধৰণৰ আক্ৰমণ নচলাই বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়াৰ বিনিময়ত ৰাছিয়াই কিউবাৰ পৰা মিছাইল অপসাৰিত কৰে। ইয়াৰ লগে লগে শীতল যুদ্ধৰ চতুৰ্থ পৰ্যায়ৰ অন্ত পৰে।

(V) শীতল যুদ্ধৰ পঞ্চম পৰ্যায় (১৯৬২-১৯৬৯)ঃ

শীতল যুদ্ধৰ পঞ্চম পৰ্যায় ১৯৬২ চনৰ পৰা আৰম্ভ হৈছিল। এই পৰ্যায়ত শীতল যুদ্ধই এক নতুন মোৰ লৈছিল। এইছোৱা সময়ত শক্তিশালী দেশসমূহে আণৱিক যুদ্ধৰ প্ৰতি অনীহা প্ৰকাশ কৰা পৰিলক্ষিত হৈছিল। আণৱিক যুদ্ধ কৌশল (Nuclear War Strategy) নিষ্ক্ৰিয় কৰিবৰ বাবে তেওঁলোকে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছিল। ইয়াৰ এক অংশ হিচাপে ১৯৬৩ চনত 'পাৰ্ছিয়েল টেষ্ট বেন ট্ৰিটি' (Partial Test Ban Treaty) স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। সেই একে বছৰতে 'জেনেভা হটলাইন এগ্ৰিমেণ্ট' (Gineva HotLine Agreement) জৰিয়তে আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়া পৰস্পৰৰ ওচৰ চাপি আহিছিল আৰু দুয়োখন দেশৰ মাজত সৌহাৰ্দ্ৰ্যপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল। ১৯৬৭ চনত স্বাক্ষৰিত হোৱা 'নিউক্লিয়েৰ টেষ্ট বেন ট্ৰিটি'ৰ (Nuclear Test Ban Treaty) জৰিয়তে আণৱিক ক্ষেপণাস্ত্ৰৰ সমূহৰ ওপৰত কিছু নিষেধাজ্ঞা জাৰি কৰা হৈছিল। তদুপৰি ১৯৬৮ চনত আমেৰিকা, ছোভিয়েট ৰাছিয়া আৰু ইংলেণ্ডৰ মাজত 'নিউক্লিয়েৰ নন-প্ৰলিফিৰেচন ট্ৰিটি' (Nuclear Non Proliferation Treaty) স্বাক্ষৰিত হৈছিল। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা আণৱিক চুক্তিৰ অধিকাৰী দেশসমূহে তেওঁলোকৰ আণৱিক শক্তিসমূহ অন্য আণৱিক শক্তিৰ অধিকাৰী নোহোৱা ৰাষ্ট্ৰলৈ পৰিৱৰ্তন নকৰিবলৈ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল। তদুপৰি অন্য ৰাষ্ট্ৰক আণৱিক শক্তিৰ প্ৰস্তুতি নিশিকাওঁলৈকে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হৈছিল।

(VI) শীতল যুদ্ধৰ ষষ্ঠ পৰ্যায় (১৯৬৯-১৯৭৮)ঃ

শীতল যুদ্ধৰ ষষ্ঠ পৰ্যায়ত আমেৰিকা আৰু জাৰ্মানীৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ যথেষ্ট উন্নতি ঘটিছিল। সেই দুয়োখন দেশে বিভিন্ন আলোচনাৰ মাজেৰে সহযোগিতাৰ নীতি অনুকৰণ কৰিছিল। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰত্যাহ্বান, সতৰ্কীকৰণ, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা, গোপন মিত্ৰতা আদিৰ সলনি এইছোৱা সময়ত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজত সাংস্কৃতিক আদান-প্ৰদান, বাণিজ্যিক চুক্তি, প্ৰযুক্তি বিকাশৰ বাবে সহযোগিতা আদি আৰম্ভ হৈছিল। এই দুয়োখন দেশৰ মাজত সম্প্ৰীতি আৰু সহযোগিতা স্থাপন হ'লেই বিশ্বক সম্ভাৱনীয় এখন তৃতীয় যুদ্ধৰ পৰা বচাব পৰা ধৰা বুলি অৱশেষত দুয়োখন দেশেই উপলব্ধি কৰিছিল। ইয়াৰ আগৰ পৰ্যায়ত হোৱা আণৱিক শক্তিৰ ওপৰত সীমিত

পৰিমাণৰ নিষেধাজ্ঞাৰ ফলতো শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱ কমি আহিছিল। এই চুক্তিসমূহৰ ফলত বিশ্বৰ আগশাৰীৰ দেশবোৰৰ মাজত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা বহুখিনি কমি আহিছিল। তাৰ পৰিৱৰ্তে পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰ দ্বাৰা তেওঁলোক বন্ধুত্বপূৰ্ণ সহাৱস্থানত উপনীত হ'বৰ বাবে আগ্ৰহী হৈ উঠিছিল।

১৯৭০ চনৰ ছোভিয়েট ৰাছিয়াই পশ্চিম জাৰ্মানীৰ লগত এক চুক্তি স্বাক্ষৰ কৰিছিল। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা ৰাছিয়াই ভৱিষ্যতে পশ্চিম জাৰ্মানীৰ ওপৰত জোৰ-জুলুম আৰু অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ নকৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। এই চুক্তিৰ ফলত ইউৰোপীয় দেশসমূহৰ যুদ্ধৰ প্ৰতি থকা আশংকা বহুখিনি কমি গৈছিল। বাৰ্লিনত হোৱা এই চুক্তিৰ পাছত আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক ঈৰ্ষা, সন্দেহ, আশংকা আদি বহুখিনি হ্ৰাস পাইছিল। ১৯৭২ চনৰ নৱেম্বৰ মাহত পূব জাৰ্মানী আৰু পশ্চিম জাৰ্মানীৰ মাজত এখন চুক্তি স্বাক্ষৰিত হৈছিল।এই চুক্তিৰ দ্বাৰা দুয়োখন দেশে পৰস্পৰৰ স্থিতি মানি লৈছিল আৰু ভৱিষ্যতে সকলো বিষয়তে সহযোগিতা আগবঢ়োৱাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। উত্তৰ কোৰিয়া আৰু দক্ষিণ কোৰিয়াৰ মাজতো একেধৰণৰ শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থানৰ চুক্তি স্বাক্ষৰিত হৈছিল।

১৯৭৩ চনত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ শীৰ্ষ নেতা ব্ৰেজেনেভে (Brezhnev) ৱাশ্বিংটনত এক সন্মিলনত যোগদান কৰিবৰ বাবে গৈছিল। এই দুয়োখন দেশ অৰ্থাৎ আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ দুই শীৰ্ষ নেতাৰ মাজত এই ৱাশ্বিংটন সন্মিলনতে বিশ্ব শান্তিৰ ওপৰত বহুকথা আলোচনা হৈছিল। এই সন্মিলনতে দুয়োখন দেশে আণৱিক ক্ষেপণাস্ত্ৰৰ অন্ত পেলাবৰ বাবে আৰু বিশ্ব শান্তি প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে সমিলমিলৰ মাজেৰে কাম কৰাৰ বাবে প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ হৈছিল। এই সন্মিলনতে আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজত চাৰিখন চুক্তি স্বাক্ষৰিত হৈছিল। এই চুক্তিসমূহৰ মূল কথা আছিল—

(i) দুয়োখন দেশেই কৃষিৰ ওপৰত গৱেষণা, যাতায়াত উন্নয়ন, সাংস্কৃতিক আৰু বৈজ্ঞানিক আদান-প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত সহযোগিতা আগবঢ়াব।

(ii) দুয়োখন দেশেই আণৱিক ক্ষেপণাস্ত্ৰ হ্ৰাস কৰিব। তাৰ পৰিৱৰ্তে আণৱিক শক্তিৰ ওপৰত গৱেষণাত মনোযোগ দিব।

(iii) এই দুয়োখন দেশৰ মাজত অথবা অন্য তৃতীয় ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰতো আণৱিক যুদ্ধ পৰিহাৰ কৰিব।

(iv) এই দুয়োখন দেশৰ প্ৰধান লক্ষ্য হ'ব ইউৰোপত শান্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰা।

১৯৭৫ চনৰ জুলাই মাহত হেলচেংকিত (Helsinki) পুনৰ আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজত এক সন্মিলনৰ আহ্বান কৰা হৈছিল। এই সন্মিলনত ৰাছিয়াৰ শীৰ্ষ

Scanned with CamScanner

নেতা ব্ৰেজনেভ আৰু আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি ফৰ্ড উপস্থিত আছিল। এই দুই শীৰ্ষ নেতাই সম্পূৰ্ণ শান্তিপূৰ্ণ পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ বাবে সহযোগিতা চলাই যোৱাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। সেই একে বছৰতে দুয়োখন দেশৰ সন্মিলিত প্ৰচেষ্টাত 'এপ'ল' ছুৱেজ মহাকাশ অভিযান' (Apollo-Suyuz Space Mission)ৰ আৰম্ভ হৈছিল।

শীতল যুদ্ধৰ ষষ্ঠ পৰ্যায়ত আমেৰিকা আৰু চীনৰ মাজৰ সম্পৰ্কও ভালৰ ফালে আহিছিল। ১৯৭৯ চনৰ জানুৱাৰী মাহত দুয়োখন দেশৰ মাজত প্ৰতিনিধি আদান-প্ৰদানৰ জৰিয়তে দুয়োখন দেশৰ মাজত বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল।

এনেদৰেই সত্তৰৰ দশকত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজত বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল। চীন আৰু আমেৰিকাৰ মাজতো মিত্ৰতা গঢ়ি উঠাৰ পাছত পুঁজপতি ৰাষ্ট্ৰ আৰু সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত চলা শীতল যুদ্ধ শেষ হোৱাৰ পৰ্যায় পাইছিলগৈ। কিন্তু মধ্য এছিয়া, দক্ষিণ এছিয়া, দক্ষিণ আমেৰিকা, আফ্ৰিকা আদি দেশত হোৱা কিছুমান ঘটনাৰ ফলত শীতল যুদ্ধই পুনৰ এক নতুন ৰূপ লাভ কৰিছিল।

(VII) শীতল যুদ্ধৰ সপ্তম পৰ্যায় বা নতুন শীতল যুদ্ধ (New Cold War 1979 onwards) ঃ

সত্তৰৰ দশকত শীতল যুদ্ধৰ বহ্নিখিনি শাম কাটিছিল আৰু বিশ্বৰ দুই বৃহৎ শক্তিৰ মাজত চলা অস্ত্ৰ প্ৰতিযোগিতাৰ সলনি অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ নীতি প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। বহুবছৰ ধৰি চলা এই শীতল যুদ্ধৰ অন্তত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজত বন্ধুত্ব স্থাপন হৈ উঠিছিল আৰু দুয়োখন ৰাষ্ট্ৰই শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থানত উপনীত হৈ বিশ্ব শান্তিৰ বাবে একেলগে কাম কৰি যাবলৈ সিদ্ধান্ত লৈছিল। তথাপি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়া কৰিব পৰা কাৰকৰ অন্ত পৰা নাছিল। মধ্যপ্ৰাচ্য, প্ৰশান্ত মহাসাগৰীয় অঞ্চল, আফ্ৰিকা, লেটিন আমেৰিকা আদি ঠাইৰ বিভিন্ন সমস্যাক লৈ আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়া হোৱাৰ লক্ষণে দেখা দিছিল। অৱশেষত ১৯৭৯ চনৰ ১৮ জুনত এই দুই ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত ভিয়েনাত এক চুক্তি সম্পাদন কৰা হয়। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা বিশ্বৰ এই দুই বৃহৎ শক্তিয়ে কৌশলপূৰ্ণ আক্ৰমণাত্মক ক্ষেপণাস্ত্ৰসমূহ ১৯৮৫ চনৰ ৩১ ডিচেম্বৰৰ ভিতৰত সীমিত কৰা হ'ব বুলি সিদ্ধান্ত লৈছিল। এই চুক্তিখন 'ছল্ট -টু' (SALT-II) চুক্তি হিচাপে জনা যায়। তদুপৰি এই দুই শক্তিয়ে যিমান পাৰি কম সময়ৰ ভিতৰত অস্ত্ৰ সীমিত কৰি নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ (Disarmament) চেষ্টা চলোৱাৰ বাবে সংকল্পবদ্ধ হৈছিল।

আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ বাবে পদক্ষেপ লোৱাৰ সময়তে

আফগানিস্থানত সৃষ্টি হোৱা ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিক কেন্দ্ৰ কৰি দুই শক্তিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়াৰ ফালে ঢাল খায়। বহুবছৰ ধৰি আফগানিস্তানত গৃহকন্দল চলি আছিল। ৰাছিয়াই বিভিন্ন সময়ত আফগানিস্তানক সহায় কৰি আহিছিল। ১৯৭৬ চনৰ ২৭ এপ্ৰিলত আফগানিস্তানত দাউড খানৰ শাসনৰ অন্ত পেলাই নূৰ মহম্মদ তাৰাকীয়ে শাসন হস্তগত কৰিছিল। ১৯৭৮ চনৰ ৩০ এপ্ৰিলত ৰাছিয়াই আফগানিস্তানৰ তাৰাকী প্ৰশাসনক স্বীকৃতি দিছিল। এই একে বছৰৰে ডিচেম্বৰ মাহত ৰাছিয়া আৰু আফগানিস্তানৰ মাজত বন্ধুত্ব আৰু সহযোগিতাৰ চুক্তি স্বাক্ষৰিত হৈছিল। ১৯৭৯ চনৰ ১৬ ছেপ্টেম্বৰক হাফিজুল্লা আমিনে তাৰাকীক আঁতৰাই শাসন হস্তগত কৰে। কিন্তু ৰাছিয়াৰ সহযোগত ১৯৭৯ চনৰ ২৭ ডিচেম্বৰত বাব্ৰক কাৰমালে (Babrak Karmal) হাফিজুল্লা আমিনক (Hafijullah Amin) ওফৰাই আফগানিস্থানৰ শাসন হস্তগত কৰে। ৰাছিয়াই কাৰমানক সহায় কৰিবৰ বাবে আফগানিস্তানলৈ এক বিশাল সৈন্যবাহিনী পঠাইছিল। অন্যান্য দেশবোৰে ৰাছিয়াৰ এনে কাৰ্যৰ তীব্ৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। আনহাতে আফগানিস্তানত নিজৰ প্ৰাধান্য বিস্তাৰৰ উদ্দেশ্যে আমেৰিকায়ো আফগান বিদ্ৰোহীসকলক অৰ্থ-সাহায্য আৰু অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ যোগান ধৰিলে। এনেদৰে ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই আফগানিস্তানৰ দুই বিপৰীত পক্ষক সহায় কৰাৰ ফলত দুই দেশৰ মাজত সম্পৰ্কৰ পুনৰ অৱনতি ঘটে।

১৯৭৯ চনত ভিয়েনাত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই ছল্ট টু চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল যদিও এই চুক্তিৰ বাস্তৱ ৰূপায়ণত বাধা আহি পৰিছিল। কাৰণ ৰাছিয়াই ইতিমধ্যে কিউবাত সৈন্যবাহিনী মজুত কৰি ৰাখিছিল। আমেৰিকাই ৰাছিয়াক কিউবাৰ পৰা সৈন্যবাহিনী আঁতৰাই আনিবৰ বাবে বাবে বাবে সকীয়াই আছিল। কিন্তু ছোভিয়েট ৰাছিয়াই আমেৰিকাৰ এই দাবী মানি নোলোৱাত আমেৰিকাই ছল্ট-টু চুক্তিৰ পৰা অব্যাহতি লৈছিল। ইয়াৰ পাছত ১৯৮০ চনত ৰাছিয়াৰ মস্কোত অনুষ্ঠিত অলিম্পিক গেমছত আমেৰিকাই অংশগ্ৰহণ কৰা নাছিল আৰু বৰ্জন কৰিছিল।

১৯৭৯ চনৰ পাছৰ পৰা আমেৰিকাই ভাৰত মহাসাগৰীয় অঞ্চল আৰু পাৰস্য উপসাগৰীয় অঞ্চলত নিজৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধিৰ বাবে অহৰহ চেষ্টা চলাই থকা পৰিলক্ষিত হৈছিল। কেনিয়া, চোমালিয়া, ওমান আদি অঞ্চলত আমেৰিকাই প্ৰভাৱ বৃদ্ধিৰ ফলত ৰাছিয়া আমেৰিকাৰ প্ৰতি পুনৰ সন্দিহান হৈ উঠিছিল। তদুপৰি ক্ৰুইজ মিছাইল (Cruise Missile), পাৰছিংটু মিছাইল (Persling II misssile), বিভিন্ন আণবিক ক্ষেপণাস্ত্ৰৰ প্ৰস্তুতিৰ ফলত আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পুনৰ বেয়া হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। ১৯৮৪ চনত আমেৰিকাৰ লছ এঞ্জেলছত অনুষ্ঠিত অলিম্পিক গেমছ ৰাছিয়াই বৰ্জন কৰিছিল।

Scanned with CamScanner

❑ শীতল যুদ্ধৰ সামৰণি (End of the Cold War) ঃ

বহুবছৰ ধৰি চলি থকা শীতল যুদ্ধই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পাছৰ পৰাই ক্ৰমান্বয়ে অৱনতি ঘটা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কই দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত শীতল যুদ্ধ হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল। বহুবছৰ ধৰি চলা শীতল যুদ্ধ কেইবাটাও পৰ্যায়ৰ মাজেৰে চলি আছিল। এই যুদ্ধত মুখামুখি যুদ্ধত থকা উত্তাল দেখা নগৈছিল যদিও পৰোক্ষভাৱে চলা এই যুদ্ধ অন্য মুখামুখি যুদ্ধৰ সমানেই ভয়ংকৰ আৰু হানিকাৰক আছিল। এই যুদ্ধই বিশ্ব শান্তিত ব্যাঘাত জন্মোৱাৰ লগতে বিশ্বৰ প্ৰায়বোৰ দেশৰ মাজত আশংকা, সন্দেহ, প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আদি বৃদ্ধি পাইছিল। সত্তৰৰ দশকত শীতল যুদ্ধৰ দুই প্ৰতিদ্বন্দ্বী আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ মাজৰ বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল। ১৯৭৯ চনৰ পাছত পুনৰ এই দুই বৃহৎ শক্তিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বেয়াৰ ফালে ঢাল খাইছিল। কিন্তু আশীৰ দশকৰ মাজভাগৰ পৰা এই দুই শক্তিয়ে এক বুজাপৰাত উপনীত হ'ব বাবে উৎসুক হৈ পৰা দেখা গৈছিল। ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই এক বুজা-পৰাত উপনীত হৈ শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলাবৰ বাবে কেইবাখনো সন্মিলনত মিলিত হৈছিল। ১৯৮৫ চনৰ পৰা ১৯৯০ চনলৈ এই দুই শক্তিয়ে বিভিন্ন স্থানত বিভিন্ন সন্মিলনত মিলিত হৈ বিশ্ব শান্তি প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে শীতল যুদ্ধৰ ওৰ পেলোৱাৰ আলোচনা চলাইছিল। শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলাবৰ বাবে আহ্বান কৰা প্ৰধান সন্মিলনসমূহ আছিল—

(i) জেনেভা সন্মিলন (Geneva Summit)
(ii) ৰেইকজেভিক সন্মিলন (Reykjavik Summit)
(iii) দ্বিতীয় জেনেভা সন্মিলন (Geneve Summit)
(iv) ৱাশ্বিংটন সন্মিলন (Washington Summit)
(v) মস্কো সন্মিলন (Moscow Summit)
(vi) মাল্টা সন্মিলন (Malta Summit)
(vii) দ্বিতীয় ৱাশ্বিংটন সন্মিলন (2nd Washington Summit)
(viii) লণ্ডন সন্মিলন (London Summit)।

বিশ্বৰ দুই বৃহৎ শক্তি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই এক বুজাপৰাত মিলিত হৈ শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱাৰ বাবে অৱশেষত চিন্তা-চৰ্চা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। সেই উদ্দেশ্যে ১৯৮৫ চনৰ নৱেম্বৰ মাহত এই দুই শক্তি আলোচনাৰ বাবে জেনেভাত মিলিত হৈছিল। এই সন্মিলনতে আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলাব

বাবে কাৰ্যপন্থা নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল আৰু পুনৰ এনে আলোচনাৰ বাবে সঘনে আলোচনা অনুষ্ঠিত কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল। সেই অনুসৰি ১৯৮৬ চনৰ অক্টোবৰ মাহত এই দুই শক্তি ৰেইকজেভিক সন্মিলনত মিলিত হৈছিল। এই সন্মিলনতে দুই শক্তিয়ে মাৰণাস্ত্ৰসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু সীমিতকৰণৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। ইয়াৰ পাছত তেওঁলোক জেনেভাত পুনৰ আলোচনাত মিলিত হৈ দহ বছৰৰ ভিতৰত মিছাইল আৰু যুদ্ধৰ বাবে তৈয়াৰী ছাবমেৰিনসমূহ লোপ পেলোৱাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। ১৯৮৮ চনৰ ডিচেম্বৰত পুনৰ ৱাশ্বিংটনত হোৱা এক আলোচনামৰ্মে এই দুই বৃহৎ শক্তিয়ে যিমানে পাৰি সোনকালে আণৱিক অস্ত্ৰসমূহ ধ্বংস কৰাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। ১৯৮৮ চনৰ মে'-জুন মাহত অনুষ্ঠিত মস্কো সন্মিলনত কোনো মিছাইল অথবা অন্যান্য আণৱিক শক্তি পৰীক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত অন্য ৰাষ্ট্ৰক আগতীয়াকৈ জনোৱাৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হৈছিল। সেই চনৰে ডিচেম্বৰ মাহত ছোভিয়েট ৰাছিয়াই ঘোষণা কৰিছিল যে ৰাছিয়াই ইউৰোপত ছোভিয়েট সৈন্যবাহিনী আৰু যুদ্ধ সামগ্ৰী যিমান পাৰি সীমিতকৰণ কৰিব। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী কেইবাটাও মাহত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই বিভিন্ন চুক্তিৰ জৰিয়তে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰি নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৯৮৯ চনৰ ২ আৰু ৩ ডিচেম্বৰত হোৱা মাল্টা সন্মিলনত হোৱা আলোচনাই শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱাৰ পৰ্যায়ত উপনীত হৈছিল। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী পদক্ষেপ হিচাপে ১৯৯০ চনৰ মে'-জুন মাহত আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি জৰ্জ বুশ্ব (George Bush) আৰু ছোভিয়েট ৰাষ্ট্ৰপতি গৰ্বাচভ (President Gorbachev) দ্বিতীয়বাৰৰ বাবে ৱাশ্বিংটনত আলোচনাত মিলিত হৈছিল। এই সন্মিলনৰ প্ৰধান সিদ্ধান্তসমূহ আছিল—

(i) দুয়োখন ৰাষ্ট্ৰই কেইবাহেজাৰ টন ৰাসায়নিক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধ্বংসকৰণৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল।

(ii) তেওঁলোকে এই অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া ১৯৯২ চনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ২০০২ চনৰ ভিতৰত সম্পূৰ্ণ কৰাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল।

(iii) দুয়োখন ৰাষ্ট্ৰই যুদ্ধ সামগ্ৰী প্ৰস্তুত নকৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল।

(iv) দুয়োখন ৰাষ্ট্ৰই ১৯৯০ চনৰ শেষৰফালে 'ষ্ট্ৰেটেজিক আৰ্মছ ৰিডাকচন ট্ৰিটি' (Stratigic Arms Reduction Treaty, START)ত স্বাক্ষৰ কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল।

(v) ১৯৯০ চনৰ ভিতৰত ইউৰোপৰ বিভিন্ন স্থানত সামৰিক শক্তিৰ সীমিতকৰণৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।

(vi) অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক সহযোগিতাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হয়।

Scanned with CamScanner

ইয়াৰ পাছত ১৯৯০ চনৰ মাজভাগত বহা লণ্ডন সম্মিলনত নাটোৰ সদস্যসকলে আনুষ্ঠানিকভাৱে শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পৰিল বুলি ঘোষণা কৰে। ইয়াৰ লগে লগে পূব ইউৰোপ আৰু পশ্চিম ইউৰোপৰ দেশসমূহৰ মাজত সৌহাৰ্দ্যপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠে। তদুপৰি শীতল যুদ্ধৰ বিভীষিকাৰ অন্ত পৰাত বিশ্বৰ অন্যান্য দেশসমূহৰ মাজতোসু-সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠে। বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশৰ মাজত সাংস্কৃতিক আদান-প্ৰদানৰ জৰিয়তে বিশ্ব ভাতৃত্ব গঢ়াৰ পথ সুচল হয়। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত চলা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা, পাৰস্পৰিক হিংসা, সন্দেহ, শংকা আদিৰ অন্ত পৰাত এক সুস্থ বাতাৱৰণৰ সৃষ্টি হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ৰ পৰাই বিশ্বৰ জনসাধাৰণৰ মাজত বিভিন্ন মতাদৰ্শক লৈ যি চেপা উত্তেজনাই বিৰাজ কৰিছিল, শীতল যুদ্ধৰ অন্তত তাৰ ওৰ পৰে। ফলত প্ৰতিখন দেশেই নিজৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে শিক্ষা, বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ বিকাশ, উচ্চমানৰ গৱেষণাকাৰ্য, পৰিৱেশৰ উন্নয়ন আদিত মনোনিৱেশ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

❑ শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱাত প্ৰভাৱ পেলোৱা কাৰকসমূহ (Factors Contributed to the end of Cold War)

শীতল যুদ্ধ অন্ত পেলোৱাত প্ৰভাৱ পেলোৱা কিছুমান কাৰক আছিল—

১। আণৱিক ক্ষেপণাস্ত্ৰ শীতল যুদ্ধ প্ৰশমিত কৰাৰ এক প্ৰধান কাৰক। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত কেৱল আমেৰিকাৰ হাততহে আণৱিক বোমা (Atom Bomb) আছিল। কিন্তু সময় আগবঢ়াৰ লগে লগে ৰাছিয়া, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স আদি প্ৰতিখন দেশেই আণৱিক বোমা প্ৰস্তুত কৰিব পৰা হ'ল, ভাৰত-পাকিস্তানৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশবোৰেও আনকি আণৱিক ক্ষেপণাস্ত্ৰ নিৰ্মাণত মনোনিৱেশ কৰি সফল হ'ল। ইয়াৰ ফলত কোনো এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ওপৰতে অন্য ৰাষ্ট্ৰসমূহ নিৰ্ভৰ কৰিব নলগা হ'ল। তদুপৰি আণৱিক যুদ্ধৰ পৰা হ'ব পৰা সম্ভাব্য ভয়ংকৰ ক্ষতিৰ কথা চিন্তা কৰি প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই যুদ্ধৰ সলনি শান্তিৰ চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ ফলত শীতল যুদ্ধ ক্ৰমে শীতল হৈ আহি অৱশেষত অন্ত পৰিল।

২। শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত বিশ্বৰ প্ৰায় প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই কম-বেছি পৰিমাণে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতাত নামি পৰিছিল। ইয়াৰ ফলত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰৰ যথেষ্ট পৰিমাণৰ আৰ্থিক ব্যয় হৈছিল। আমেৰিকাৰ দৰে ৰাষ্ট্ৰতো এই শীতল যুদ্ধৰ ফলত আৰ্থিক ক্ষতিৰ প্ৰভাৱ পৰা দেখা গৈছিল। এনে অযথা ক্ষতিৰ দ্বাৰা দেশৰ অৰ্থনীতি অৱদমিত হোৱালৈ লক্ষ্য ৰাখি আমেৰিকাকে ধৰি প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই যুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱাৰ বাবে চেষ্টা চলাইছিল।

৩। আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই প্ৰত্যক্ষ সংগ্ৰামত লিপ্ত নহৈ পৰোক্ষভাৱেহে যুদ্ধত লিপ্ত হৈছিল। অন্য দেশক সামৰিক, আৰ্থিক, নৈতিক আদি সমৰ্থন দি প্ৰকৃতপক্ষে নিজৰ দেশৰ বিশেষ একো কামত অহা নাই বুলি অৱশেষত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাই উপলব্ধি কৰিছিল। সেয়েহে নিজৰ শক্তি প্ৰদৰ্শনৰ বাবে অযথা ব্যয় নকৰি তাৰ পৰিৱৰ্তে শীতল যুদ্ধৰ ওৰ পেলাবলৈ দুয়োখন দেশ আগুৱাই আহিছিল।

৪। নেতৃত্বৰ সলনিয়ে শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱাত সহায় কৰিছিল। প্ৰথম অৱস্থাৰ নেতাসকলে সম্পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক আৰু আক্ৰোশমূলক নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। সময়ৰ লগে লগে পুৰণি নেতৃস্থানীয় লোকসকলৰ কাৰ্যকালৰ অন্তত নতুন নেতাসকলে এই যুদ্ধৰ ভাৰ কান্ধ পাতি ল'বলগাত পৰিছিল। কিন্তু বাস্তৱ পৰিস্থিতি পৰ্যবেক্ষণ আৰু বিশ্লেষণ কৰি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ শীৰ্ষস্থানীয় নেতাসকলে যুদ্ধৰ পৰিৱৰ্তে শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থানৰ বাবেহে আগ্ৰহী হৈ উঠিছিল।

৬। গোষ্ঠী নিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ উত্থান শীতল যুদ্ধ অন্ত পৰাৰ এক অন্যতম কাৰণ।

৭। ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ উত্থান আৰু ইয়াৰ লৌহ আৱৰণ শীতল যুদ্ধৰ প্ৰধান কাৰণ আছিল। কিন্তু লেনিন আৰু ষ্টেলিনৰ মৃত্যুৰ পাছত লাহে লাহে সেই লৌহ আৱৰণ খহি পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। কুৰি শতিকাৰ শেষৰফালে মিখাইল গৰ্ভাচভ ৰাছিয়াৰ ৰাষ্ট্ৰপতি হোৱাৰ পাছত সেই লৌহ আৱৰণ একেবাৰেই খহি পৰিল। তাৰ পৰিৱৰ্তে ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকাৰ মাজৰ বন্ধুত্ব আৰম্ভ হ'ল।

৮। ছোভিয়েট নেতৃত্বাধীন পূব ইউৰোপৰ কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ পতন শীতল যুদ্ধ সমাপ্তিৰ এক প্ৰধান কাৰক। ১৯৯১ চনৰ ১ ডিচেম্বৰ তাৰিখে মিখাইল গৰ্ভাচভে কমিউনিষ্ট দল ভংগ কৰাৰ লগতে নিজেও ৰাজনৈতিক জীৱনৰ পৰা অৱসৰ গ্ৰহণ কৰিলে। ফলত পূৰ্বৰ ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ ১৫ খন ৰাজ্যৰ পৰিৱৰ্তে ১২ খন ৰাষ্ট্ৰক লৈ 'কমনৱেলথ অৱ্ ইণ্ডিপেণ্ডেণ্ট ষ্টেটছ' (Commonwealth of Independent States) লৈ ৰাছিয়া গঠন কৰা হয়। ছোভিয়েট ইউনিয়ন আৰু কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ পতনৰ পাছত শীতল যুদ্ধৰ ভিত্তিও নোহোৱা হৈ পৰে।

❑ শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱ (Impact of Cold War) ঃ

১। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱত দুই বিপৰীত শিবিৰৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ পৰস্পৰৰ প্ৰতি সন্দেহবাদী হৈ পৰিছিল। এই সন্দেহে তেওঁলোকক শংকিতও কৰিছিল।

২। প্ৰতিপক্ষৰ আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত

Scanned with CamScanner

মিত্ৰশক্তিসমূহৰ মাজত বহুতো মৈত্ৰী সংঘ (Alliance) গঢ়ি উঠিছিল। যেনে— নেট' (NATO), চেণ্টো (CENTO), চিয়েটো (SEATO) ইত্যাদি।

৩। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱতে 'নাম' অৰ্থাৎ 'নন-এলাইনমেণ্ট মুভমেণ্ট (Non-Aligenement Movement)ৰ সৃষ্টি হৈছিল। এছিয়া, আফ্ৰিকা, দক্ষিণ আমেৰিকা আদিৰ বহু ৰাষ্ট্ৰই দুই বৃহৎ শক্তি আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াৰ সামৰিক সাহায্য বা অন্য সাহায্য লোৱাৰ পৰা আঁতৰি নিৰপেক্ষ হৈ থাকিব বিচাৰিছিল।

৪। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱত বিশ্ব শান্তি আৰু ঐক্য বিঘ্নিত হৈছিল।

৫। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱত বহু ৰাষ্ট্ৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতাত নামি পৰিছিল।

৬। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱত দুই শক্তি শিবিৰৰ অন্তৰ্গত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অৰ্থনীতি দুৰ্বল হৈ পৰাৰ লগতে সামাজিক, সাংস্কৃতিক আদি দিশতো বিৰূপ প্ৰভাৱ পৰিছিল।

৭। শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱত সন্মিলিত ৰাষ্ট্ৰপুঞ্জ বা ৰাষ্ট্ৰসংঘ (UNO) নিষ্ক্ৰিয় হৈ পৰিছিল।

❑ ভৱিষ্যৎ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত শীতল যুদ্ধৰ প্ৰভাৱ (Impact of Cold War on future International Relations) ঃ

বহুবছৰ ধৰি চলা শীতল যুদ্ধৰ ১৯৯০ চনত বহা লণ্ডন সন্মিলনত নাটোৰ আনুষ্ঠানিক ঘোষণাৰ জৰিয়তে অন্ত পৰিছিল। শীতল যুদ্ধ চলি থকা সময়ছোৱাত বিশ্বৰ বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰৰ আভ্যন্তৰীণ দিশ আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত যি বিৰূপ প্ৰভাৱ পৰিছিল, শীতল যুদ্ধৰ অন্তত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত সম্পূৰ্ণ পৰিবৰ্তন আহি পৰিছিল। শীতল যুদ্ধৰ ক্ষতি আৰু বিভীষিকাৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ পাছত বিশ্বৰ বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰই আভ্যন্তৰীণ নীতি আৰু বৈদেশিক নীতিৰ ক্ষেত্ৰত বহু পৰিৱৰ্তন আহি পৰিছিল। ভৱিষ্যৎ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত শীতল যুদ্ধৰ প্ৰধান প্ৰভাৱসমূহ আছিল—

১। শীতল যুদ্ধৰ সামৰণি পৰাত বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশৰ মাজত চলা সামৰিক শক্তিৰ প্ৰতিযোগিতা বন্ধ হৈ পৰিছিল।

২। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰই সামৰিক বাহিনী তথা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ নিৰ্মাণত কৰা খৰচসমূহৰ শীতল যুদ্ধৰ অন্তত প্ৰয়োজন নাইকিয়া হৈ পৰিছিল। ফলত সামৰিক প্ৰস্তুতিৰ শিতানৰ খৰচসমূহ অন্য গঠনমূলক কামত খৰচ কৰাৰ ফলত আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়ন হৈছিল।

৩। শীতল যুদ্ধৰ অন্ত পৰাত বিভিন্ন দেশৰ মাজত থকা বিবাদসমূহ শান্তিপূৰ্ণ আলোচনাৰ মাজেৰে মীমাংসা সম্ভৱ হৈ উঠিছিল।

৪। শীতল যুদ্ধৰ অন্তত কোনো ৰাষ্ট্ৰক আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়াই প্ৰত্যক্ষ সহায়ৰ দ্বাৰা প্ৰতিপক্ষক ধৰাশায়ী কৰাৰ নীতি পৰিত্যাগ কৰিছিল। ফলত বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ বৈদেশিক নীতিৰ ক্ষেত্ৰত নিজস্ব সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব পৰা হৈছিল। ই ৰাষ্ট্ৰসমূহক স্বাৱলম্বী হোৱাত পৰোক্ষভাৱে সহায় কৰিছিল।

৫। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ অন্তৰ্গত ৰাষ্ট্ৰসমূহক ৰাছিয়াই যথেষ্ট পৰিমাণৰ আৰ্থিক আৰু সামৰিক শক্তি যোগান ধৰিছিল। এই খৰচৰ পৰিমাণ ইমান বেছি হৈ উঠিছিল যে শীতল যুদ্ধৰ অন্তত ৰাছিয়াই তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহক আৰ্থিক আৰু সামৰিক সাহায্য দিবলৈ প্ৰায় অসমৰ্থ হৈ উঠিছিল।

৬। শীতল যুদ্ধৰ সামৰণিৰ পাছত আমেৰিকা ক্ৰমান্বয়ে শক্তিশালী হৈ উঠিছিল।

● পুৰণি শীতল যুদ্ধ আৰু নতুন শীতল যুদ্ধৰ মাজত পাৰ্থক্য (Difference between Old and New Cold War) ঃ

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছৰ পৰা সত্তৰৰ দশকলৈ যি শীতল যুদ্ধ চলিছিল সেই শীতল যুদ্ধক পুৰণি শীতল যুদ্ধ আৰু ১৯৭৯ চনৰ পাছৰ পৰা চলা শীতল যুদ্ধক নতুন শীতল যুদ্ধ বুলি বহুতো পণ্ডিতে মতপোষণ কৰিছিল। যুদ্ধৰ পৰ্যায়, যুদ্ধনীতি, কৌশল, মতাদৰ্শ আদি বিভিন্ন দিশৰ এই দুয়োখন যুদ্ধৰ মাজত কিছু প্ৰভেদ দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই উল্লেখযোগ্য প্ৰভেদসমূহ আছিল—

১। পঞ্চাশৰ দশকৰ পৰা হোৱা শীতল যুদ্ধৰ সময়ত ছোৱাত প্ৰতিটো পক্ষই নিজৰ সামৰিক শক্তি বৃদ্ধিত গুৰুত্ব দিছিল। কিন্তু নতুন শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত প্ৰতিটো পক্ষই নিৰস্ত্ৰীকৰণত (diswamoment) গুৰুত্ব দিছিল।

২। পুৰণি শীতল যুদ্ধত দুই বিপৰীত শিবিৰৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহে নিজ নিজ ৰণ কৌশল তৈয়াৰ কৰি যুদ্ধত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। কিন্তু নতুন শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত বহু দেশ প্ৰত্যক্ষ অংশগ্ৰহণৰ পৰা আঁতৰি আহিছিল।

৩। পুৰণি শীতল যুদ্ধৰ মূল লক্ষ্য আছিল বিশ্ব নেতৃত্ব। কিন্তু নতুন শীতল যুদ্ধৰ মূল লক্ষ্য আছিল বিশ্বশান্তি।

৪। পুৰণি শীতল যুদ্ধ দুই বিপৰীত মতাদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠাৰ ফলত উদ্ভৱ হৈছিল। কিন্তু নতুন শীতল যুদ্ধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতাক কেন্দ্ৰ কৰি হৈছিল।

● শীতল যুদ্ধৰ সময়ত স্বাক্ষৰ কৰা বিভিন্ন চুক্তিসমূহ (Different Treaties Signed during the period of Cold War) ঃ

ট্ৰুমেন তত্ত্ব (Truman Doctrine) ঃ ১৯৪৭ চনৰ মাৰ্চ মাহত আমেৰিকাৰ

Scanned with CamScanner

ৰাষ্ট্ৰপতি ট্ৰুমেনে বিশ্বৰ বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰক কমিউনিষ্টৰ প্ৰভাৱৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবৰ বাবে এখন আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই আঁচনি ৰক্ষা কৰিবৰ বাবে এখন আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই আঁচনি ট্ৰুমেন আঁচনি হিচাপে পৰিচিত। এই আঁচনিৰ মূল লক্ষ্য আছিল— 'free people maintain their free institutions and their national integrity against aggressive movements.' কমিউনিষ্টৰ প্ৰভাৱৰ পৰা অন্য ৰাষ্ট্ৰক বচাবৰ বাবে আমেৰিকাই সেই ৰাষ্ট্ৰসমূহক আৰ্থিক, সামৰিক আদি সাহায্য দিছিল। এই আঁচনিৰ জৰিয়তে আমেৰিকাই প্ৰথমে গ্ৰীচ আৰু তুৰস্কক সহায় কৰিবলৈ আগুৱাই গৈছিল। ১৯৪৬ চনৰ পৰা গ্ৰীচত যি চিভিল যুদ্ধ চলি আছিল সেই যুদ্ধতে গ্ৰীচ প্ৰশাসনৰ বিৰুদ্ধে কমিউনিষ্টসকলে প্ৰধান ভূমিকা লৈছিল। সেয়েহে কমিউনিষ্টক দমন কৰিবৰ বাবে ইংগ-আমেৰিকাই গ্ৰীচৰ প্ৰশাসনক সহায় কৰিছিল। ইফালে ৰাছিয়াই ইটালিত যি সম্প্ৰসাৰণ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল, আমেৰিকাই তাৰ বিপক্ষে ইটালীৰ প্ৰশাসনক সহায় কৰিছিল। ট্ৰুমেন তত্ত্ব অনুসৰি আমেৰিকাই গ্ৰীচ আৰু তুৰস্কক চাৰিশ মিলিয়ন ডলাৰৰ যোগান ধৰিছিল আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে এই দুখন দেশ ৰাছিয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হৈ পৰিছিল।

মাৰ্শ্বাল আঁচনি (Marshall plan) ঃ ট্ৰুমেন তত্ত্বৰ সফলতাৰ পাছত যুদ্ধ-বিধ্বস্ত ইউৰোপক সহায় কৰিবৰ বাবে আমেৰিকাই অন্য এক আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই আঁচনিৰ মূল উদ্যোক্তা আছিল আমেৰিকাৰ পৰৰাষ্ট্ৰ সচিব জৰ্জ মাৰ্শ্বাল (George Marshall)। তেওঁৰ নাম অনুসৰি এই আঁচনিখন 'মাৰ্শ্বাল আঁচনি' হিচাপে জনাজাত হৈ পৰে। এই আঁচনিৰ দ্বাৰা যুদ্ধত হোৱা ক্ষয়-ক্ষতিৰ পৰা সকাহ পাবৰ বাবে আমেৰিকাই ইউৰোপীয় দেশসমূহলৈ আৰ্থিক সাহায্য আগবঢ়াইছিল। আমেৰিকাই বিশ্বাস কৰিছিল যে অভাৱ-অনাটনৰ বাবেই মানুহ কমিউনিষ্টমুখী হয়। গতিকে আৰ্থিক সাহায্যৰ দ্বাৰা যদি দেশৰ উন্নয়ন কৰিব পৰা যায়, তাৰদ্বাৰা সমাজবাদৰ গতিও বন্ধ কৰিব পাৰিব অৰ্থাৎ সমাজবাদৰ গতি নিজে নিজেই ৰুদ্ধ হৈ পৰিব। ব্ৰিটেইন, ফ্ৰান্স আৰু অন্যান্য ষৈধ্যখন ৰাষ্ট্ৰই এই আঁচনিৰ জৰিয়তে আমেৰিকাৰ পৰা আৰ্থিক সাহায্য লাভ কৰিছিল। পাছলৈ বিশ্বৰ অন্যান্য দেশলৈও এই আঁচনিৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটোৱা হৈছিল। পাকিস্তান আৰু চীন দেশো এই আঁচনিৰ দ্বাৰা উপকৃত হৈছিল। আমেৰিকাই আনকি ছোভিয়েট ইউনিয়নকো এই আঁচনিৰ দ্বাৰা সামৰি ল'ব বিচাৰিছিল। কিন্তু আমেৰিকাৰ প্ৰকৃত মনোভাৱ তথা উদ্দেশ্য বুজিব পাৰি ছোভিয়েট ইউনিয়নে এই আঁচনিৰ সুবিধা লোৱাৰ পৰা আঁতৰি থাকিছিল।

কমিনফৰ্ম (Comin Form) ঃ মাৰ্শ্বাল আঁচনিক প্ৰত্যাহ্বান জনাবৰ বাবে

ৰাছিয়ায়ো এক আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিছিল। ৰাছিয়াই ম'ল'ট'ভ আঁচনি (Molotov Plan) নামৰ এক আঁচনিৰ জৰিয়তে কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক আৰ্থিক সহযোগিতাৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। মাৰ্শ্বাল আঁচনিৰ বিৰুদ্ধে কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰসমূহক থিয় কৰাব পৰাকৈ নীতি নিৰ্ধাৰণৰ বাবে 'কমিউনিষ্ট ইনফৰমেচন ব্যুৰ' (Communist Information Barua, COMINFORM) গঠন কৰা হৈছিল। এই ব্যুৰ'ত যুগোশ্লাভিয়া, বুলগেৰিয়া, ৰুমানিয়া, হাংগেৰি, পোলেণ্ড, ছোভিয়েট ৰাছিয়া, ফ্ৰান্স, চেক'শ্লভাকিয়া আৰু ইটালীৰ কমিউনিষ্টসকলে অংশগ্ৰহণ কৰিছিল।

ৰিঅ' চুক্তি (Rio Pact) ঃ আমেৰিকাৰ মহাদেশীয় শান্তি আৰু প্ৰতিৰক্ষা অক্ষুণ্ণ ৰাখিবৰ বাবে ১৯৪৭ চনত ৰিঅ' ডি জেনেৰিঅ'ত আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহে এক চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা আমেৰিকাৰ কোনো ৰাষ্ট্ৰক বাহিৰা শত্ৰুৱে আক্ৰমণ কৰিছিল প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই বহিঃশত্ৰুৰ বিৰুদ্ধে আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰক সহায় কৰাৰ বাবে চুক্তিবদ্ধ হৈছিল। আমেৰিকাৰ আভ্যন্তৰীণ ক্ষেত্ৰত যিকোনো সমস্যা এই চুক্তিত স্বাক্ষৰকাৰীসকলে প্ৰথমে নিজৰ মাজত আলোচনা কৰাৰ পাছত প্ৰয়োজনসাপেক্ষে ৰাষ্ট্ৰসমূহলৈ প্ৰেৰণ কৰিব বুলি সিদ্ধান্ত লৈছিল।

দ্বি-পক্ষীয় চুক্তি (Bilateral Treaties) ঃ শীতল যুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ত তথা দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি থকাৰ সময়তো ৰাছিয়াই বিভিন্ন দেশৰ লগত মিত্ৰতাপূৰ্ণ সহযোগিতাৰ বাবে দ্বিপাক্ষিক বহুতো চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। ইয়াৰে কেইখনমান উল্লেখযোগ্য চুক্তি আছিল ১৯৪৩ চনত চেকোশ্ল'ভাকিয়াৰ লগত কৰা চুক্তি, ১৯৪৫ চনত পোলেণ্ডৰ লগত কৰা চুক্তি, ১৮৪৮ চনত ৰুমানিয়া, হাংগেৰি, বুলগেৰিয়া আৰু ফিনলেণ্ডৰ লগত বেলেগ বেলেগকৈ কৰা চুক্তি ইত্যাদি।

ক'মেকন (Comecon) ঃ কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত অৰ্থনৈতিক সহযোগিতা বৃদ্ধিৰ বাবে ১৯৪৯ চনৰ জানুৱাৰী মাহত ক'মেকন বা 'কাউন্সিল ফৰ মিউচুৱেল ইক'ন'মিক এছিষ্টেন্স' (Council for Mutual Economic Assistance, COMECON) প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই সংস্থাত যোগদান কৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহ আছিল ছোভিয়েট ৰাছিয়া, পোলেণ্ড, চেক'শ্লভাকিয়া, বুলগেৰিয়া, ৰুমানিয়া, হাংগেৰি আৰু আলবেনিয়া।

নাটো' (NATO) ঃ শীতল যুদ্ধ চলি থকাৰ সময়ছোৱাত বিশ্বৰ বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত মিত্ৰতা আৰু সহযোগিতা গঢ়ি উঠিবৰ বাবে বহু চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত এক উল্লেখযোগ্য চুক্তি আছিল 'নাটো' (NATO) 'উত্তৰ আটলাণ্টিক চুক্তি সংস্থা' (North Atlantic Treaty Organisation)। ১৯৪৯ চনৰ এপ্ৰিল

Scanned with CamScanner

মাহত আমেৰিকাই বাৰখন ৰাষ্ট্ৰক লৈ ৱাশ্বিংটন চহৰত এই চুক্তি স্বাক্ষৰিত কৰিছিল। এই চুক্তিৰ প্ৰধান লক্ষ্য আছিল—

(ক) স্বাধীনতাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিয়া।

(খ) ঐতিহ্যৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিয়া আৰু

(গ) সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিয়া।

এই নাটো চুক্তিৰ প্ৰধান নীতিসমূহ আছিল—

(ক) গণতন্ত্ৰৰ নীতি,

(খ) ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ নীতি আৰু

(গ) আইনৰ নীতি।

এই চুক্তিত যোগদান কৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহ আছিল আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, ইটালি, কানাডা, নৰবে, আইচলেণ্ড, ডেনমাৰ্ক, নেদাৰলেণ্ড, বেলজিয়াম, লাক্সেমবাৰ্গ আৰু পৰ্টুগাল। পাছত গ্ৰীচত তুৰস্ক, পশ্চিম জাৰ্মানী আৰু স্পেইনেও এই সংস্থাত যোগদান কৰে। 'নাট'ৰ সংবিধানত এটা প্ৰস্তাৱনা আৰু চৈধ্যটা দফা আছে। এই চুক্তিৰ ম্যাদ আছিল বিশ বছৰ। নাটৰ বিভিন্ন কাৰ্যাৱলী সম্পাদন কৰিবৰ বাবে কেইখনমান সমিতি গঠন কৰা হৈছিল। এই কমিটিসমূহ আছিল—

(ক) উত্তৰ আটলাণ্টিক কাউন্সিল (North Atlantic Council)।

(খ) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিষয়ববীয়াক লৈ সচিবালয়ৰ কাৰ্যসেৱা (Sceretarial Service by International Staff)।

(গ) সামৰিক বাহিনী (MIlitary Commands)।

(ঘ) সামৰিক সমিতি (Military Council) ইত্যাদি।

নাট'ৰ সকলো সদস্যৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক মন্ত্ৰী, প্ৰতিৰক্ষা মন্ত্ৰী আৰু বিত্ত মন্ত্ৰীসকলক লৈ 'উত্তৰ আটলাণ্টিক পৰিষদ'খন গঠন কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে কেইবাখনো সামৰিক আৰু অসামৰিক পৰিষদৰ জৰিয়তে নাট'ৰ কাৰ্য পৰিচালনা কৰিছিল। এই পৰিষদৰ সভা বছৰি দুবাৰ বা তিনিবাৰ অনুষ্ঠিত হৈছিল। এই পৰিষদে সামৰিক পৰিকল্পনা, প্ৰতিৰক্ষাৰ নীতি, বাণিজ্যিক, অৰ্থনৈতিক নীতি আদি প্ৰয়োজনীয় বিষয়সমূহ আলোচনা কৰি নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল।

নাটোৰ কাৰ্য পৰিচালনাৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত মেধাৰ ভিত্তিত বিভিন্ন বিষয়ববীয়া নিয়োগ কৰা হৈছিল। এই বিষয়ববীয়াসকলে সচিবালয়ৰ সেৱা আগবঢ়াইছিল। ইয়াৰ মুৰব্বীজন আছিল সচিবপ্ৰধান (Secretary General)।

নাট'ৰ নিজস্ব সৈন্যবাহিনীও আছিল। এই সৈন্যবাহিনীৰ প্ৰধান ভাগসমূহ আছিল—

(ক) ইউৰোপীয় বাহিনী (European Command)।

(খ) আটলাণ্টিক মহাসাগৰীয় বাহিনী (Atlantic Ocean Command)।

(গ) চেনেল বাহিনী (Channel Command)।

(ঘ) কানাডা-আমেৰিকা আঞ্চলিক পৰিকল্পনা বাহিনী (Canada-United States Regional Planning Group) ইত্যাদি।

সামৰিক কাৰ্যসমূহ পৰিচালনা কৰিবৰ বাবে এখন সামৰিক পৰিষদো আছিল। এই পৰিষদৰ অন্তৰ্গত 'ষ্টেণ্ডিং গ্ৰুপ' (Standing Group) আৰু সামৰিক প্ৰতিনিধি সমিতি (Military Represantative Committee) আদি আছিল।

চেণ্টো (CENTO) ঃ 'চেণ্টো' (CENTO) অৰ্থাৎ 'কেন্দ্ৰীয় চুক্তি সংস্থা' (Central Treaty Organisation) হ'ল শীতল যুদ্ধৰ সময়ত আমেৰিকাৰ উদ্যোগত গঢ়ি উঠা এক সংস্থা। ১৯৫৫ চনত ইংলেণ্ড, তুৰস্ক, ইৰাক, ইৰান আৰু পাকিস্তানে লৈ বাগদাদত এটা সামৰিক গোটৰ সৃষ্টি কৰা হৈছিল। আমেৰিকাৰ উদ্যোগত সুদূৰ প্ৰাচ্যৰ দেশসমূহত সামৰিক শক্তি আৰু সামৰিক সহযোগিতা বৃদ্ধিৰ বাবে 'বাগদাদ চুক্তি' (Bugdad Pact) নামৰ এই সামৰিক গোটৰ সৃষ্টি কৰা হৈছিল। এই সংস্থাৰ পৰা ইৰাক ওলাই অহাত এই সংস্থাক 'চেণ্টো' বা কেন্দ্ৰীয় চুক্তি সংস্থা নামেৰে নতুনকৈ নামকৰণ কৰা হয়। আমেৰিকা এই সংস্থাৰ সদস্য নাছিল যদিও ইয়াৰ সামৰিক কমিটীৰ পৰ্যবেক্ষক আছিল। এই সংস্থাৰ মুখ্য কাৰ্যালয় আছিল এংকোৰাত। এই সামৰিক গোট ১৯৭৯ চনলৈকে বৰ্তি আছিল।

ৱাৰ্ছ চুক্তি (Warsaw Pact) ঃ আমেৰিকাৰ উদ্যোগত বিভিন্ন সামৰিক সংস্থা গঢ়ি উঠাৰ বিপৰীতে ৰাছিয়াই পূব ইউৰোপৰ সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহক লৈ এক সামৰিক সংস্থা গঢ়ি তোলে। ১৯৫৫ চনত ৰাছিয়াই নাট'ৰ সমান্তৰালভাৱে অৰ্থাৎ নাট'ক প্ৰত্যাহ্বান জনাবৰ বাবে সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহক লৈ পোলেণ্ডৰ ৰাজধানী ৱাৰ্ছত এটা সংস্থা গঢ়ি তোলে। ১৯৫৫ চনৰ ১৪ মে'ত এই ৱাৰ্ছ চুক্তিত (Warsaw Pact) স্বাক্ষৰকাৰী দেশসমূহ আছিল আলবেনিয়া, বুলগেৰিয়া, হাংগেৰি, পূব, জাৰ্মানী, পোলেণ্ড, ৰুমানিয়া, ৰাছিয়া আৰু চেকশ্লভাকিয়া। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বন্ধুত্ব, সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক আৰ্থিক তথা সামৰিক সাহায্যৰ বাবে প্ৰতিশ্ৰুতি প্ৰদান কৰা হৈছিল। তদুপৰি সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিৰক্ষাৰ বাবে এক সন্মিলিত সৈন্যবাহিনী গঠন কৰি মস্কোত এই সামৰিক গোট মুখ্য কাৰ্যালয় স্থাপন কৰা হৈছিল। ছোভিয়েট

Scanned with CamScanner

ৰাছিয়াই নেতৃত্ব বহন কৰা এই গোটৰ সৰ্বাধিনায়ক আছিল ছোভিয়েট মাৰ্শ্বাল আই এছ কেনিভ (Soviet Marshal I.S. Koniev)। স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিৰক্ষা মন্ত্ৰীসকলক উপ-সেনাধ্যক্ষ (Deputy Commender-in-Chief) হিচাপে নিয়োগ কৰা হৈছিল।

ছিয়াটো (SEATO) ঃ দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰসমূহক ৰক্ষণাবেক্ষণ দিবৰ বাবে আমেৰিকাৰ উদ্যোগত এই 'ছিয়াটো' বা 'দক্ষিণ-পূব-এছিয়া চুক্তি সংস্থা' (South East Asian Treaty Organisation) গঠন কৰা হৈছিল। এই সংস্থা গঠনৰ বাবে ১৯৫৪ চনৰ ৮ ছেপ্টেম্বৰত মেনিলাত এখন সন্মিলনৰ আহ্বান কৰা হৈছিল। ইউৰোপ আৰু এছিয়া মহাদেশৰ মুঠ আঠখন ৰাষ্ট্ৰ মিলিত হৈ ছিয়াটোৰ গঠন কৰিছিল। এই সংস্থাত অংশগ্ৰহণকাৰী ৰাষ্ট্ৰসমূহ আছিল আমেৰিকা, ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, অষ্ট্ৰেলিয়া, নিউজিলেণ্ড, থাইলেণ্ড, ফিলিপাইন আৰু পাকিস্তান। এই সংস্থা ১৯৭৭ চনৰ ৩০ জুনলৈ বৰ্তি আছিল।

ছোভিয়েট-ৰুমানিয়া বন্ধুত্ব চুক্তি (Soviet-Rumania Friendship Treaty) ঃ ১৯৭০ চনৰ জুলাই মাহত ৰাছিয়া আৰু ৰুমানিয়াৰ মাজত এখন বন্ধুত্বপূৰ্ণ চুক্তি স্বাক্ষৰিত হয়। এই চুক্তিৰ দ্বাৰা দুয়োখন দেশৰ স্বাধীনতা আৰু সাৰ্বভৌমত্ব স্বীকৃতি দিয়াৰ লগতে যিকোনো সামৰিক আক্ৰমণক মিলিত প্ৰচেষ্টাত প্ৰতিহত কৰাৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হৈছিল।

Scanned with CamScanner